

Cumhuriyet Devri Türkiye'sinde Muâviye b. Ebî Süfyan Etrafındaki Tartışmalar

The Discussions Around Mu'awiya b. Abi Sufyan in
Republican Turkey

İhsan TİMÜR*

Öz

Muâviye b. Ebî Süfyan etrafındaki tartışmalar Abbâsîlerin ilk döneminde politik bir zeminde alevlenmiştir. Başlangıçta Emevî ve Abbâsî taraftarlığı olarak yorumlanabilecek tartışma zemini, zamanla Ehl-i hadis ile Şii grupların dini nitelikli başlıca çekişme konusu haline gelmiştir. Sahabe olgusu etrafında yer yer zemini genişleyen bu tartışma, asırlarca devam etmiş ve farklı nitelikteki pek çok eserin içeriğine yansımıştır. Ara ara gevşemekle birlikte son dönemlere kadar devam eden Muâviye b. Ebî Süfyan etrafındaki tartışmalar, 1940'lar Türkiye'sinde de çeşitli nitelikteki neşriyatın önemli konularından biri olmuştur. Karşılıklı sert eleştiriler ve ağır ithamlarla vaaz kürsüleri, gazete, dergi, risale ve kitaplar üzerinden sürdürülen bu tartışmaları, klasik kaynaklardaki içeriğin bir devamı olarak görmek mümkündür. Geniş bir kitlenin katılımıyla uzunca bir süre devam eden bu tartışmalar, her ne kadar genelde

Abstract

Discussions around Mu'awiya emerged on a political basis in the first period of the Abbasids. The discussion ground, which could be interpreted as the support of the Umayyad and Abbasid at the beginning, has become the main subject of religious conflict between Ahl al-hadith and Shiite groups in the process. This discussion, which has expanded in places around the phenomenon of companions (sahaba), has continued for centuries and has been reflected in many works of different types. The discussions around Mu'awiya, which continued until recent times with occasional weakening, became one of the important issues of various publications in Turkey in the 1940s. It is possible to see these discussions, which are carried on through sermon pulpit, newspapers, magazines, epistles, and books with harsh criticism and heavy accusations, as a continuation of the content in classical sources. These discussions, which continued for a long time with the participation of a large audience, although they were generally held around the

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye / e-posta: ihsantimur@trabzon.edu.tr / ORCID ID: 0000-0001-6568-9054.

Assist. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, Trabzon/Turkey / e-posta: ihsantimur@trabzon.edu.tr / ORCID ID: 0000-0001-6568-9054.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
23.04.2022	15.06.2022	30.06.2022
DOI	10.18403/emakalat.1108091	

Muâviye b. Ebî Süfyan ve sahabe olgusu etrafında yapılmışsa da hiç şüphesiz başka hususlar da içermektedir. Bu çalışma, odağında Muâviye etrafındaki tartışmalarının yer aldığı 1940'lı yıllar ve sonrası Türk matbuatı üzerinden devrin din, siyaset ve tarih anlayışına ayna tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Muâviye b. Ebî Süfyan, Emevîler, sahabe, Cumhuriyet devri.

phenomenon of Mu'awiya and the companions, undoubtedly include other issues as well. This study aims to mirror the understanding of religion, politics, and history of the period through the Turkish press of the 1940s and after, in which the discussions around Mu'awiya.

Keywords: History of Islamic Sects, Mu'awiya b. Abi Sufyan, Umayyad, companions (sahaba), Republican period.

Giriş

Ümeyyeoğulları, İslam tarihinin ilk döneminden itibaren tartışmaların odağında yer almıştır. Hz. Peygamber'in davetine karşı çıkmaları ve direnç gösteren Mekke müşriklerinin önde gelenleri arasında yer alıp ancak Mekke'nin fethinden sonra adeta zorla müslüman olmaları, onlara yönelik yaklaşımın arkaplanını oluşturmaktadır. Muâviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680) söz konusu olduğunda onun ilk idareciliği döneminden itibaren gösteriş içindeki yaşamıyla halifeliği döneminde doğrudan ya da dolaylı şekilde sebep olduğu cinayetler ve önceki uygulamalara aykırı olarak bir saltanat ihdas etmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Onun arabın dört dâhisi arasında yer alacak derecedeki keskin zekâsı ve yönetim hususundaki becerisi yanında hilm ve cömertlik gibi övülen meziyetlerine ek olarak Hz. Ebû Bekir döneminde Şam bölgesinde görevlendirilmesiyle başlayan, Hz. Ömer devrinde idareci pozisyonunda devam ettiği başarılı faaliyetler ve özellikle Hz. Osman devrinde Kıbrıs ve Rodos gibi müslümanların ilk deniz fetihlerini gerçekleştiren başarılı bir komutan ve idareci vasfı, ciddi bir muhalefetle karşılaşmadığı yirmi yıllık yönetiminde İslam devletinin kurumsallaşması, fetihlerin gerçekleşmesi ve devrinde sağlamış olduğu istikrar sebebiyle hakkında övgüler içeren pek çok rivayet de bulunmaktadır.¹

Karşıtları kadar taraftarları da bulunan Muâviye b. Ebî Süfyan gerek yönetimi gerekse de Emevî iktidarı süresince tartışılmış olmakla

¹ Muâviye b. Ebî Süfyan'ın hayatı ve yönetim dönemine dair geniş bilgi için bkz. Ali Muhammed es-Sallâbî, *Muâviye b. Ebî Süfyan şahsiyyetuhu ve asruhu* (İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2017); İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010).

birlikte bir sembol olarak etrafındaki asıl tartışmalar, Abbâsilerin başa geçmesiyle şiddetlenmiştir. Lehinde ve aleyhinde pek çok rivayetin tedavüle sokulduğu bu dönem, Muâviye'ye dair müstakil eserlerin de kaleme alındığı bir zaman dilimidir. Hz. Peygamber'e nispet edilen çokça rivayetin yer aldığı bu müstakil çalışmalarda yapılan rivayetlerle lehte, Muâviye'nin seçkin bir sahâbi oluşundan vahyi yatacak kadar güvenilirliğine, fakihliğinden mehdiliğine ve nihayet cennetlik oluşuna varırken aleyhte ise şerli bir aileye mensubiyetinden yönetime gelmesine engel olunmasına, zorla müslüman olduğundan İslâmı gerçekte benimsemediğine ve nihayet cehennemlik oluşuna vardırılmaktadır.²

Geniş kesimlerle temsil edildiği anlaşılan her iki tutumun, doğal olarak kendi yaklaşımlarına meşruiyet kazandıracak bir kısım rivayet ve nakillere başvurması kaçınılmaz olduğu gibi karşı tarafın temel iddiaları ve nakillerini de devre dışı bırakmaya yönelmeleri pek tabiidir. Bu sebeple her iki kesimin adeta Muâviye etrafından bir "rivayet savaşı"na girişmiş olduklarını, kaynaklara bu türden bolca malzeme taşıdıklarını söylemek mümkündür.

Toplumsal ve siyasî bir kısım hadiselerin etkisiyle yer yer şiddetlenip yer yer etkisini yitirse de Muâviye b. Ebî Süfyân etrafındaki tartışmaların son dönemlere kadar aralıksız devam ettiği ve hatta günümüzde de sürdürüldüğü söylenebilir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'de de etrafında tartışmaların yapıldığı bir isim olarak

² Muâviye'yi veya Ümeyyeoğullarını konu alan ve bir kısmı günümüze ulaşan eserlerde bu türden çokça rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin erken tarihli bir derlemesi için bkz. Dırâr b. Amr, *Kitâbu't-tahrîş*, thk. Hüseyin Hansu, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 22-25. Yaklaşım farklılıkları gözardı edilerek ilgili rivayetler için ayrıca bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr Câhız, "Benî Ümeyye Risalesi", çev. İrfan Aycan, *İdeolojik Tarih Okumaları*, haz. İrfan Aycan-M.Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 31-41; Ebû Bekr Abdullah İbn Ebi'd-Dünya, "Kitâbu hilmi Muâviye", *Selâsü resâil fî fadli Muâviye*, thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin (İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000), 39-58; Ebu'l-Kasım Ubeydullah es-Sekati, "Fedâilu Muâviye", *Selâsü resâil fî fadli Muâviye*, thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin (İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000), 59-86; Ebû Ali Hüseyin el-Ahvâzî, "Şerhu ikdi ehli'l-ıman fî Muâviye b. Ebî Süfyân", *Selâsü resâil fî fadli Muâviye*, thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin (İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000), 87-145; Takiyüddin el-Makrîzî, "Emevî-Hâşimî Çekişmesi", çev. İrfan Aycan-Abdulhalık S.Bakır, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz. İrfan Aycan-M.Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 151-210.

Muâviye, 1940'lı yılların sonundan 1970'li yıllara dinî neşriyatın önemli mevzularından biri haline gelmiştir. “Rivayet savaşı”nın ola-bildiğince alevlendiği bu zaman diliminde farklı dinî eğilimlere sahip şahısların iddiaları çerçevesinde nadiren İlahiyat ve Diyanet çevrele-rinin de katıldığı oldukça sert tartışmalar yaşanmış ve zengin bir li-teratür oluşmuştur.

Muâviye b. Ebî Süfyân ve Emevîlere ilişkin ya da son dönem Os-manlı ve Cumhuriyet devri dini-siyasi meselelerle İslamcı dergiler ve İslamcılık literatürü üzerine pek çok çalışma yapılmış olsa da Muâviye b. Ebî Süfyân etrafında üretilen tartışma literatürü, henüz çalışılmış değildir. Muâviye b. Ebî Süfyân ve Emevîlere ilişkin farklı nitelikteki çalışmalarda Muâviye'nin gerek yaşadığı dönemde bizzat gerçekleştirdiği ya da sebep olduğu olaylar gerekse de Emevîlerin ge-nel uygulamalarına ilişkin lehte ya da aleyhte pek çok değerlendirmen-in yapıldığı muhakkaktır. Ancak kastettiğimiz husus bu olmayıp bu türden değerlendirmelerin de dâhil oluşu Muâviye algısı ve bu algı etrafında yapılan tartışmalara dair bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte konuyla belli ölçekte ilişkili bazı çalışmaların bu-lunduğunu belirtmeliyiz.

Bunlardan biri 1928 yılında Habib Zeyyat'ın Abbâsiler dönemi Muâviye taraftarlığını ele alan makale çalışmasıdır.³ Muâviye karşıt-lığı ve savunusunun oluşum zeminini ortaya koyması açısından Muâviye tartışmalarına başlangıç için önemli bir işlev görse de Muâviye etrafındaki tartışmaların tarihsel serüvenine yer verme amacı taşımadığından ihtiyacı karşılamada yetersizdir.

Muâviye'yi savunma amaçlı olarak erken Abbâsî döneminde ka-leme alınmış üç metnin neşredildiği *Selâsu resâil fi fezâili Muâviye* adlı çalışmanın giriş kısmı da Muâviye tartışmalarıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Zeyyat'ın makalesinde de bulunan Muâviye tar-tışmalarının ortaya çıkışına ilişkin tespitlerinin yanı sıra burada tar-tışmalarla ilgili literatürün kısmi bir listesinin verilmesi,⁴ Muâviye

³ Habib Zeyyat, “Abbâsiler Döneminde Muâviye Taraftarlığı”, çev. M.Mücahid Dündar, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2013), 175-182.

⁴ İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin, “Mukaddime”, *Selâsü resâil fi fadli Muâviye*, thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin (İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000), 7-11.

tartışmalarının izinin sürüleceği ana güzergâhı ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Ancak tartışmaların seyrinin ve genel resminin ortaya konulması hususunda bu giriş de herhangi bir şey sunmamaktadır.

Muâviye tartışmalarına ilişkin 2007 yılındaki Osman Nuri Dural tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezi⁵ Muâviye b. Ebî Süfyân'a yönelik eleştirileri ele alan bazı müelliflerin yaklaşımına ilişkin tespitler ve bu husustaki değerlendirmeleri ele almış olsa da Muâviye'ye yönelik eleştirilerin arka planı ve ortaya çıkış süreci de dâhil olmak üzere Muâviye tartışmalarının seyri ve genel resmini ortaya koymaktan uzaktır. 2019 yılında yine aynı adla Adem Demir tarafından yapılan bir diğer Yüksek Lisans tezi⁶ de tartışmanın Muâviye'ye yönelik eleştiriler kısmını ele almış olup Dural'ın çalışmasıyla paralellik arzietmekte ancak ona nazaran daha dar ve sınırlı bir içeriğe sahiptir. Bu yönüyle de Muâviye tartışmalarına ilişkin beklentileri de karşılamamaktadır. Her iki çalışmada da Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşayan bazı isimlerin eserlerinden nakiller yapılsa da bu dönemdeki tartışmalara dair herhangi bir tespit ve değerlendirme yapılmamaktadır.

Abdülaziz b. Ahmed'in Muâviye savunusuna dair eserini oldukça kapsamlı ve önemli açıklamalarla Türkçe'ye çeviren Necmi Sarı'nın önsözde Muâviye savunusuna ilişkin literatür dökümü⁷, *Selâsu resâil fi fezâili Muâviye* naşirlerinin listesine önemli eklemelerde bulunmasıyla Muâviye tartışmalarına literatür bazında önemli bir katkı sağlamış olmakla birlikte tartışmaların seyrine ilişkin tespitlerin olmaması, bu önsözden istifadeyi de sınırlandırmaktadır.

Aynı şekilde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci ile sonraki dönemde Muâviye tartışmalarına yazılarıyla katılmış isimler ve İs-

⁵ Osman Nuri Dural, *Muâviye bin Ebi Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007).

⁶ Adem Demir, *Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019). Bu çalışma yakın zamanda aynı adla neşredilmiştir (Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2021).

⁷ Necmi Sarı, "Çevirenin Önsözü", *Müminlerin Emirine Yönelik Tutarsız Eleştiriler Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafası*, mlf. Abdülaziz b. Ahmed, çev. Necmi Sarı (İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2010), 50-56.

lamcı dergiler etrafında yaşanan fikri tartışmalarla bu tartışmalar etrafında üretilmiş yazına dair çalışmalarda da Muâviye b. Ebî Süfyân tartışmalarının dikkatlerden kaçtığı görülmektedir. Türkiye’de bu dönemde ilişkin farklı nitelikte pek çok çalışma bulunmasına rağmen bu konunun hiç ele alınmamış olması şaşırtıcıdır.

Muâviye b. Ebî Süfyân etrafındaki tartışmalar tarihsel süreçte genelde sahabe olgusu etrafında Sünnilik-Şiilik gerilimi zemininde ele alınmıştır. Özellikle Şii çevrelerin Hz. Ali ile mücadelesi sebebiyle Muâviye’ye yönelik eleştirileri çoğu zaman Muâviye ile sınırlı kalmamış, genişleyerek sahabe kuşağının genelini içine almıştır. Bu durum meselenin Sünni çevrelerce ekseriyetle sahabeye sebbetme olgusu etrafından ele alınmasına, dinin asıl taşıyıcısı pozisyonunda olan sahabenin aktarımlarının töhmet altında kalarak dini düşüncenin yaslandığı ana zeminin ortadan kalkmasına yol açabileceği türünden bir gerekçeyle savunma pozisyonu almasına yol açmıştır.

Oysa İslam tarihinde siyasi ve dini ilk ihtilaflar ile mezhepleşmenin zeminini oluşturan hadiselerin içindeki önemli aktörlerden biri olan Muâviye b. Ebî Süfyân’ın etrafındaki tartışmaların sahabe olgusu etrafında Sünnilik-Şiilik kutuplaşmasından daha geniş bir çerçeveye sahip olduğu belirtilmelidir. Bu açıdan Muâviye tartışmalarına dâhil olan isimlerin bu hususta beyan etmiş oldukları görüşleri ve tartışmalara dâhil olma biçimlerinin, salt mezhebi aidiyet ve sahabe olgusuna yaklaşımla sınırlı olmadığı, daha geniş bir anlam örgüsü ve ifade biçimini içinde barındırdığı söylenebilir. Bu yönüyle Muâviye tartışmalarına dâhil olan isimlerin yaklaşımlarının ortaya konulması, ne sadece Muâviye’nin şahsına ya da Emevilere ilişkin müstakil görüşlerin tespiti anlamına gelmekte ne de sadece sahabe tanımı, algısı, konumu ve savunusunu ifade etmektedir. Aksine daha geniş bir referans ağıyla Hz. Osman’ın öldürülüşü ile Cemel, Siffin ve Hakem olaylarının mahiyeti üzerinden müslümanlar arası ihtilaf, din anlayışı, din-gelenek ve din-siyaset ilişkisi, dinin kaynakları ve rivayetlere yaklaşım, hilafet, saltanat ve şura gibi yönetim ve siyaset esasları ile siyasi-dini firkalaşmalar gibi hususlara dair yaklaşımın da ipuçlarını barındırmaktadır. Bu yönüyle Muâviye tartışmalarının onun şahsını aşan bir niteliğe sahip olduğu ve Muâviye’nin, çoğu kez daha derin anlamları ifade eden ve isminde örtük referansları barın-

dıran bir sembole dönüşmüş olduğu söylenebilir. Özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muâviye b. Ebî Süfyân tartışmalarının yer yer istibdat, hilafet, saltanat ve cumhuriyet bağlamında yapılması bu açıdan oldukça anlamlıdır.

Araştırma ve yayın etiğine riayet edilen bu çalışmada, öncelikle Muâviye tartışmalarının tarihsel süreçteki serencamının genel bir panoraması sunulacak ardından da Cumhuriyet devrindeki Muâviye tartışmalarının önemli bazı isimler ve kaleme aldıkları metinlerdeki yansıması ele alınacaktır.

1. Muâviye b. Ebî Süfyân Tartışmalarının Tarihî Serüveni

Muâviye'ye yönelik eleştiriler onun henüz ilk Şam valiliği döneminde başlamış görünmektedir. Büyük ölçüde dini hassasiyetlerden kaynaklanan bu eleştiriler Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652), Ebü Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) ve Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) gibi sahabiler tarafından dile getirilmiştir.⁸ Muâviye'ye yönelik bu tenkitlerin Ebü Zer'in şahsında sembolleştiği söylenebilir.⁹

Hz. Ali'nin öldürülmesinin ardından Hz. Hasan'ın Muâviye ile anlaşıp çekilmesi, Muâviye'nin yirmi yıllık yönetimini başlatmıştır. Onun yönetiminin bir kısım mezhepler dışında genelde meşru yönetici olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bu açıdan onun toplumun geneli tarafından, sağladığı toplumsal birlik ve gerçekleştirdiği fetihlerin yanında yürüttüğü başarılı devlet idaresiyle İslam toplumunun parçalanıp yok olmaktan kurtaran ve onu eski gücüne kavuşturan yönetici olarak görüldüğü söylenebilir.¹⁰

⁸ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 2001), 385-387.

⁹ Ebü Zer el-Gıfârî'nin Muâviye'ye yönelik tenkitleri için bkz. Ahmet Güzel, "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari", *Marife* 12/3 (2012), 43-68.

¹⁰ Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 298-299. Mesela İbn Teymiyye, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan fitneyle müslümanların kafirlerle savaşmaya zaman bulamadığını hatta onlardan korunmak için para verdiklerini ancak Muâviye'nin hifaletinde birleşince Suriye'nin geri kalanını fethettiklerini aktararak Muâviye'nin emirliğinin hükümdarlık ve rahmet olduğunu belirtir ("Yezid b. Muâviye b. Ebî Süfyân Hakkında İbn Teymiyye'ye Sorulan Sorular ve Cevapları", çev. M.Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz. İrfan Ayca-M.Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 141).

Onun yönetimi esnasında başvurduğu bir kısım uygulamalarla birlikte sahabeden sayılan Hucr b. Adî'nin (ö. 51/671) katli, Hz. Hasan (ö. 49/669) ile Abdurrahman b. Hâlid b. Velid'in (ö. 46/666) zehirletilerek öldürüldüğü iddiası ve Hz. Ali'nin minberlerden lanetlenmesi gibi bir kısım hadiselerden sorumlu tutulması, Muâviye'ye yönelik tenkit gerekçelerinin başında gelmektedir.¹¹ Muâviye'nin iyi bir imajı olmadığı anlaşılan oğlu Yezîd'i (ö. 64/683) veliaht tayin etmesi de eleştiri konusu edilmiş olmakla birlikte hiç şüphesiz Yezîd'in kısa süreli yönetiminde kötü pek çok huy ve âdetinin yanında Kerbelâ katliamı, Harre vakası, Mekke'nin kuşatılması ve bu süreçte işlenen cinayetlerin de müsebbibi olarak tenkit edilmiş, adeta ihdas ettiği saltanat sebebiyle sadece kendi fiillerinden değil Yezîd'in ve hatta sonraki Emevîlerin kötü eylemlerinin de sorumlusu olarak görülmüştür.¹²

Bu eleştirilerin özellikle Abbâsîlerin başa geçmesiyle daha güçlü şekilde ve yüksek sesle dile getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Abbâsî yönetiminin de resmi bir siyaset olarak uyguladığı Emevî ve Muâviye karşıtı politikaların bu süreçte onlar aleyhine bir kısım metinlerin kaleme alınmasına yol açtığı görülmektedir. Devlet tarafından resmi olarak uygulanan ve toplumsal taban da bulan bu Muâviye karşıtlığının bir aksülamel doğurması kaçınılmaz olmuş ve Emevî taraftarlarını Muâviye'ye dair fedâil ve menâkıb türü metinler kaleme alarak onu, rivayetler üzerinden savunmaya yöneltmiştir. Muâviye'nin faziletleri (*fedâilu Muâviye*) nitelikli çalışmaların bu minvalde kaleme alınmış ilk Muâviye savunusu metinleri olması mümkündür.¹³ Muâviye'ye ilişkin lehte ve aleyhteki bir kısım anlatılarla bu türden eserlere, 3/9.yy'dan itibaren sıklıkla rastlanması bu karşılıklı etkileşimi göstermektedir.

¹¹ Muâviye'ye yönelik tenkitler için bkz. Dural, *Muâviye bin Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*, 49-86; Demir, *Muâviye b. Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*, 64-125.

¹² Yezîd b. Muâviye biyografisi ve döneminde yaşanan hadiseler için bkz. Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016).

¹³ İlgili literatür için bkz. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin, *Selâsü resâil fi fadli Muâviye* (İrbid: Müessesetü'l-Hammede, 2000), 7-11; Sarı, "Çevirenin Önsözü", 50-56.

Başlangıçta Emevî taraftarı sınırlı bir kesim tarafından yapılan Muâviye savunusunun, aynı zamanda Emevî karşıtı olan Mu‘tezile ve Şîa gibi fırkaların itikadi görüşlerinin de etkisiyle zeminini genişletmiştir. Bu süreçte kaleme alınan metinlerden açıkça görüleceği üzere Mu‘tezile ve Şîa karşıtlığı üzerinden Muâviye savunusuna girişenler, Ehl-i hadis zümreler olmuştur. Hadis edebiyatının önemli ölçüde parçası olduğu bu savunuyu, zamanla adeta Şîi çevrelerle Ehl-i hadis çevrelerin sıradan tartışma başlıklarından biri haline gelmiş görünmektedir.¹⁴ Muâviye’yi savunan müstakil metinlerin de ilerleyen dönemlerde genellikle Ehl-i hadis mensuplarınca kaleme alınmış olması bunu açıkça göstermektedir. Kimi kaynaklarda bir kısım itikadi görüşleri yanında Emevilere ve Muâviye’ye yönelik eleştirilere karşı çıkarak onları savundukları belirtilen Nâbite’den kastın da Ehl-i hadis zümreler olduğu açıktır.¹⁵

İlk dönemlerde farklı kesimlerce dile getirilen ve görece toplumsal tabanı daha geniş olan Muâviye ve Emevî eleştirilerinin, mezhebin güçlenmesiyle Şiiler tarafından sahiplenilip yüksek sesle dile getirilmesi, bu eleştirilerin artık mezhebî bir söyleme dönüşmüş olabileceğini göstermektedir. Ehl-i hadis bu süreçte Şîi söylemin tam zıttını temsil ederek Muâviye ve Emevîlerin adeta savunucusu pozisyonunda yer almıştır. Bu açıdan Muâviye savunusunun, ona yönelik eleştirilerin yüksek sesle dile getirildiği ve Şiilerin yaygın olduğu bölgelerde ortaya çıkması anlamlıdır.¹⁶

Şiilikle birlikte Ehl-i hadis’in güçlü olduğu Bağdat, Muâviye taraftarlığının belirgin olduğu bölgelerdendir. Özellikle Hanbelî Berbehârî’nin (ö. 329/941) takipçilerinin bu hususta aşırı oldukları belirtilmektedir.¹⁷ Kimileri için bu taraftarlığın yer yer bir külte dahi dönüştüğü söylenebilir. Çarşılarda halka su dağıtan bazı kimselerin

¹⁴ Ehl-i hadis çevrelerin söz konusu döneme ait Muâviye vurgusuna dair bazı örnekler için bkz. Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2016), 148, 167-168, 190-193.

¹⁵ Câhız, “Benî Ümeyye Risalesi”, 31-41.

¹⁶ Zeyyat, “Abbâsiler Döneminde Muâviye Taraftarlığı”, 180-181.

¹⁷ Zeyyat, “Abbâsiler Döneminde Muâviye Taraftarlığı”, 178-179.

suyu, “Muâviye b. Ebî Süfyân aşkına” ve ona rahmet dileyerek ikram etmeleri bu olguya güçlü bir işarettir.¹⁸

Şiilik dışında Abbâsilerin Muâviye ve Emevî karşıtı bir kısım uygulamalarının da Muâviye taraftarlığını tetiklediği muhakkaktır. Abbâsî halifesi Me'mun'un Muâviye'nin lanetlenmesi için bir ferman yayınlaması, Halife Mu'tazid devrinde Muâviye adına su dağıtımının yasaklanması ve bir tel'in metninin hazırlanması, Halife Kâhîr döneminde Muâviye'nin minberlerde lanetlenme girişimi bu hususta kayda değer örneklerdir.¹⁹ Yanısıra Şiiliğin görünürlüğü ve etkinliğinin arttığı Büveyhîler ve Fâtımîler devrinde Muâviye'ye yönelik eleştirilerle ilişkili olarak savununun da belirginleştiği, bu hususta karşılıklı yaşanan bir kısım hadiselerin kaynaklara yansıdığı görülmektedir.²⁰

Tenkitlere karşı Muâviye savunusunun pek çok konu örnekliğinde yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede onun ancak Mekke'nin fethiyle müslüman olduğuna ilişkin kabule karşı çıkılarak onun daha önce müslüman olup imanını gizlediği, umretü'l-kazaya müslüman olarak katıldığı ve Hz. Peygamber'i burada traş ettiği ileri sürülmektedir.²¹ O ve ailesinin fetihle müslüman olmuş olsalar bile iyi birer müslüman oldukları, Hz. Peygamber tarafından görevlendirildikleri, Huneyn gazvesine katıldıkları, önceden İslam'a girenlerden daha üstün olabilecekleri belirtilmektedir.²² Bu çerçevede özellikle Şii çevrelerin Muâviye'nin imanını sorgulayıp münafıklıkla ithamları sert şekilde

¹⁸ Zeyyat, “Abbâsiler Döneminde Muâviye Taraftarlığı”, 181.

¹⁹ İğde, *Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 154, 167; Muhammed Mücahid Dündar, “Ehl-i Sünnet'in Siyâsî Temâyülü Olarak Osmâniyye ve Osmâniler”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 110-111; Mustafa Tanrıverdi, “Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği”, *Eskişeni* 46 (2022), 273-277.

²⁰ Bir kısım örnekler için bkz. Ebü'l-Fida İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 1424/2003), 15/255; Takiyyüddin el-Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-itibâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavi (Kahire: Mektebetu Medbuli, 1998), 3/382, 384-385; İğde, *Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 183-184, 192-193.

²¹ İbn Hacer el-Heytemî, *Tathîrü'l-cinân ve'l-lisân an selbi Muâviye b. Ebî Süfyân*, tlk. Ebü Abdurrahman el-Mısıri (Tanta: Dârü's-sahabe, 1413/1992), 38-40.

²² Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Ashab-ı Kiram*, çev. Heyet (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1998), 66-67, 70-71, 75.

reddedilmektedir.²³ Onun Hz. Peygamber tarafından vahiy katibi yapıldığı iddiası da Muâviye savunusu yapan eserlerin sıklıkla başvurduğu bir husus olup onun güvenilirliğine bir kanıt olarak atıfta bulunulmaktadır.²⁴

Muâviye'nin Hz. Ali ile savaşının ise halifelik için olmadığı, onun halifelik iddiasında bulunmadığı, kimsenin de ona halife olarak beyat etmediği ileri sürülerek Muâviye ve taraftarlarının savaşı ilk başlatmanın kendileri olduklarını düşünmedikleri gibi isyan ettiklerini de düşünmedikleri; Hz. Ali'ye itaatin kendilerine vacip olmadığını düşünüp buna dair gerekçeleri bulunduğu, mazur ve mecur olduğu savunulmaktadır.²⁵ Onun yönetiminin de sultanlık olmakla birlikte rahmet olduğu, ümmetin onun sultanlarının en faziletlisi olduğu hususunda da ittifak ettiği aktarılmaktadır.²⁶ Yine Muâviye'nin Hz. Hasan'ı zehirlettiği iddiası da reddedilmekte ve söz konusu iddiayı ispatlayan hiçbir kanıtın bulunmadığı savunulmaktadır.²⁷ Aynı şekilde Hz. Ali'nin Muâviye'nin emriyle minberlerden lanetlendiğine ilişkin iddialar da reddedilirken Muâviye'nin nesebe ilişkin açık nass bulunmasına rağmen Ziyâd b. Ebîh'i Ebû Süfyân'ın nesebine ilhakına dair eleştiriler de cevaplandırılarak Muâviye savunulmaktadır.²⁸ Son olarak Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht atamasının kabul edilebilir gerekçeleri olduğu belirtilerek buna ilişkin eleştirilere değişik açılardan cevap verilmektedir.²⁹

²³ İbn Teymiyye, "Muâviye b. Ebî Süfyân Hakkında İbn Teymiyye'ye Sorulan Sorular ve Cevapları", çev. M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz. İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 110-111; a. mlf, *Ashab-ı Kiram*, 79, 85-90.

²⁴ İbn Teymiyye, "Muâviye b. Ebî Süfyân", 112; a. mlf, *Ashab-ı Kiram*, 85; Abdülaziz b. Ahmed, *Müminlerin Emirine Yönelik Tutarsız Eleştiriler Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaası*, çev. Necmi Sarı (İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2010), 105-106.

²⁵ İbn Teymiyye, "Muâviye b. Ebî Süfyân", 121; Heytemî, *Tathîrül-cinân*, 112-115; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaası*, 182-185.

²⁶ İbn Teymiyye, *Ashab-ı Kiram*, 91; Heytemî, *Tathîrül-cinân*, 63-64.

²⁷ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb-Mahmud Mehdi el-İstanbulî (Beyrut: Dârul-Cil, 1407/1987), 220-221; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaası*, 176, 277-278.

²⁸ Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaası*, 157159, 260-268.

²⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, 228-229; Heytemî, *Tathîrül-cinân*, 94-95, 166; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaası*, 174.

Şiilik ve Ehl-i hadis geriliminde son dönemlere kadar bu konular etrafında tenkit ve savunuların gerçekleştiği Muâviye'ye dair, lehte ve aleyhte çokça rivayet bulunmakta olup zengin bir literatür oluşmuştur. Dini gruplar ve fırkalar arasında asırlarca süren tartışmaların ürünü olan bu literatürün, tarafgirane surette nakillerin ötesine çok da geçemediği ifade edilebilir.

2. Erken Cumhuriyet Devri Türkiye'sinde Muâviye b. Ebî Süfyân Tartışmaları

Osmanlı'nın son dönemlerinde de muhtelif nedenlerle yer yer gündeme geldiği görülen Muâviye etrafındaki tartışmaların müstakil ya da farklı nitelikteki bazı eserlerin alt başlıklarında sürdürüldüğü görülmektedir. Lehte ya da aleyhte yaklaşım örneklerinin olduğu bu dönem, Muâviye tartışmalarının klasik metinlerdeki meselelerin bir devamı olarak görmek mümkündür. Ancak bu eserlerde anlatı ve rivayetin yarı sıra menkıbevi nakillerin de öne çıktığı, bu yönüyle de ilmi bazı yaklaşım sorunları içerdiği ifade edilmelidir.

Gevrekzâde Hasan Efendi (ö. 1801), Topbaşzâde Ahmed Kudsi Efendi (ö. 1889), Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895), Avlonyalı Süreyya Bey, Hilmizâde İbrahim Rifat (ö. 1910 sonrası) Bediüzzaman Said Nursi (ö. 1960) bu dönemde Muâviye b. Ebî Süfyân'a ilişkin tartışmalara eserlerinde değinen isimlerden bazılarıdır.

Gevrekzâde'nin temelde *Sükkerdânü'l-uşşâk* adlı bir eserden tercüme derlemesi olan bir risalesinde yer verdiği Hz. Ali ile Muâviye'ye ilişkin aktarımlar, onun Muâviye tenkitçisi olarak değerlendirilmesine imkan sağlamaktadır. Menkıbevi anlatılar öne çıkmış olmakla birlikte Cumhuriyet devrindeki Muâviye karşıtı yaklaşımlara kaynaklık ettiği açık olan Gevrekzâde'nin bu eserindeki nakillerin, Muâviye tenkidinin ötesinde bir hakaret ve aşağılamaya dönüştüğü söylenebilir. Bu çerçevede Muâviye'nin saraylarda genç kız ve oğlanlarla içkili şirret alanında, zevkü sefa içerisinde olduğu bir resim çizilmekte ve Hz. Ali'ye karşı saltanat arzusuyla isyana girişen biri olarak takdim edilmektedir.³⁰ Cumhuriyet devri Muâviye tartışmalarında da yer yer

³⁰ Gevrekzâde Hafız Hasan, *Hz. Ali ve Muâviye Arasındaki Mektuplar*, nşr. Sadi Borak (İstanbul: Ses Yayınları, 1956), 10-15.

kullanılan Muâviye isminin “havlayan köpek, çakal” manasına geldiğinin belirtilmesi ise Muâviye’ye yönelik tenkidin ötesinde bir hakaret olarak dikkat çekmektedir.³¹ Yine Muâviye’nin Hz. Ali’ye yönelik kötü itham ve suçlamaların asıl müsebbibi olduğu, Hz. Peygamber tarafından ganimetlerin dağıtımını not etmek için çağrıldığı halde her defasında yemek yediğini söyleyip gelmemesi nedeniyle Hz. Peygamber’in ona “karnı doymasın” diyerek beddua ettiği, Hz. Peygamber’in yine bir deve üzerinde babası Ebû Süfyân ve kardeşi ile giderken onlara lanet ettiği Hz. Hasan’ın diliyle aktarılmaktadır. Bunun neticesinde de Hz. Hasan’ın pek çok kez Muâviye tarafından zehirletildiği ve neticede bu sebeple öldüğü belirtilmektedir.³²

Topbaşzâde Ahmed Kudsi Efendi’nin sahabenin faziletine dair eserinde ise Muâviye ile ilgili kapsamlı sayılabilecek bir değini söz konusu değildir. Bununla birlikte Topbaşzade, sahabiler arasında yaşanan hadiseler bağlamında Muâviye ile ilgili görüşünün açıkça belirtmektedir ki bu da klasik sünni görüşün sunumundan ibarettir. Bu çerçevede o, sünni kaynaklardan alıntılar yapmak suretiyle sahabiler arasında yaşanan hadiselerin ictihaddan ibaret olduğunu, bunları en güzel şekilde tevil edip hiçbir sahabinin kötülükle anılmaması, haklarında iyi konuşup bunun ötesinde dile sahip olunması gerektiğini belirtir.³³ Tümüyle ictihattan türeyen ihtilafta Hz. Ali haklı, Muâviye ise hatalı olmakla birlikte bu hatası tevilden kaynaklanmış olup onu dalalete düşürmez, fasık yapmaz.³⁴ Muâviye’nin Hz. Hasan’ın yetki devriyle meşruluk kazanan idaresi halifelik olmayıp melikliklidir. Muâviye müslümanların ilk meliki, meliklerin de en faziletlisidir. Muâviye fazilet itibarıyla Hz. Ali’ye denk olmamakla birlikte sahabe olarak diğer insanlardan daha faziletlidir. O, Hz. Peygamber’in dünürü, katibi ve vahy hakkında kendisine güvenilen biridir.³⁵

Cumhuriyet devri Muâviye tartışmalarında özellikle Muâviye karşıtlarının başlıca kaynaklarından biri olduğu değerlendirilen Ahmed

³¹ Gevrekzâde, *Hz. Ali ve Muâviye Arasındaki Mektuplar*, 16-19.

³² Gevrekzâde, *Hz. Ali ve Muâviye Arasındaki Mektuplar*, 24-24, 26-27.

³³ Topbaşzâde Ahmed Efendi İbn Mustafa el-Kadınhani, *Hidâyetü’l-mürtâb fi fedâilî’l-ashab* (İstanbul: Daru’t-Tıbaati’l-Amire, 1292/1875), 35-39.

³⁴ Topbaşzâde, *Hidâyetü’l-mürtâb*, 40-41, 143-144.

³⁵ Topbaşzâde, *Hidâyetü’l-mürtâb*, 42.

Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiya* eseri ise aslında bir tarih kitabı olmakla birlikte Muâviye karşıtlarına bolca malzeme sunmaktadır.

Muâviye'yi Mekke'nin fethiyle müslüman olan ve müellef-i kulubtan sayılarak kendisine ganimetten bolca hisse verilen biri olarak görse de imanına ilişkin bir tereddütü dile getirmeyip onların kuvvetli birer müslüman olduklarını belirten³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, onun sahabe tabakaları içinde Mekke'nin fethinden sonra yer alanların bulunduğu en son tabakada zikretmektedir.³⁷ Cevdet Paşa, Ebû Süfyân ve oğullarının Hz. Peygamber'e kâtiplik, Muâviye'nin aynı zamanda vahiy kâtipliğinde bulunduğunu, akıllı ve ileri görüşlü biri olduğunu,³⁸ ancak onun en son tabakada bulunan ashaptan olmasına rağmen en üst tabakanın birinci derecesinde bulunan ve halife olan Hz. Ali'nin önüne geçerek emir olma hevesine düştüğünü belirtmektedir.³⁹ Bu açıdan onun Hz. Ali'ye karşı mücadelesini bir isyan olarak görmekte ve onun Hz. Osman'ın kanını talep iddiasının da şeri geçerliliği olmadığını ifade etmektedir. Zira Hz. Osman'ın kendi çocukları bulunduğunu, Muâviye'nin bu cihetle Kur'an'ı yorumlama şeklinin de hatalı olduğunu, onun kan talebinin bu açıdan cahiliye âdetine uygun düştüğünü aktarmaktadır.⁴⁰

Hz. Ali'nin yanında bulunan sahabilerle asıl amacının İslam'a hizmet iken Muâviye'nin yanında olanların ise mal ve mevki için çabaladıklarını savunan Cevdet Paşa, onların tek manevi kuvvetlerinin de Hz. Osman'ın kanını talep olduğunu belirtir.⁴¹ Muâviye emirlik sevdasına düştüğünden ne sahabilere ne de Hz. Ali'ye kulak asmıştır.⁴² Bu sebeple Cevdet Paşa'ya göre Muâviye'nin Hz. Ali ile mücadelesi bağımsızlık, emirlik, halifelik ve saltanat arzusuna dayanmaktadır.⁴³ Servet sahibi Emevilerle dünya, mevki ve makam düşkünleri de ona

³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya ve tevârihi hulefa: Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, sad. Metin Muhsin Bozkurt, (İstanbul: Çile Yayınları, t.y), 175.

³⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 429.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 175, 209.

³⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 429.

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 434, 445.

⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 430.

⁴² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 435.

⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 426, 429, 435.

meyletmiş, hep birlikte gizli hile ve oyunlarla cahil ve safları da aldatıp Hz. Ali'ye karşı savaşa göndermişlerdir.⁴⁴

Cevdet Paşa, Muâviye'nin halifelığının de öncekilerden farklı olduğunu, raşid halifelerin halifeliği gerçek bir halifelik iken Muâviye'nin kinin soy-sop güdülerek girişilen ve zorla üstünlük sağlanarak kurulan, mülk ve saltanat tarzında bir idare olduğunu, hilafetin de sadece bunun içinde yer aldığını dile getirir. Bununla birlikte onun devrinde mülk ve saltanatın kaçınılmaz bir hale dönüştüğünün de altını çizer.⁴⁵ Bu açıdan Muâviye'nin idare şeklini devrin bir gereği olarak gören Cevdet Paşa, onun kişisel hususiyeti olarak her ne kadar çokça mal ve servet sahibi olduğu, gösteriş ve saltanatı sevdiği türünden tenkit sayılabilecek bazı özelliklerinden bahsetse de onun yumuşak huyluluğuna (hilm) ve sabrına da özellikle vurgu yapar.⁴⁶

Ahmet Cevdet Paşa, klasik Muâviye tartışmalarının bahislerinden olan Muâviye'nin Ziyad'ı Ebû Süfyân soyuna ilhakını dine aykırı görmesi⁴⁷ ve Hucr b. Adî'nin öldürülmesi⁴⁸ istisna edilirse Abdurrahman b. Halid b. Velid'in⁴⁹ ve Hz. Hasan'ın zehirleterek öldürülmesi,⁵⁰ Hz. Ali ve soyuna minberlerde sövülmesi⁵¹ Yezid'i veliaht tayin etmesi⁵² hususlarında ise Muâviye'ye açık bir tenkitte bulunmamaktadır.

Dönemin Muâviye tartışmalarına dâhil olan ve Cumhuriyet devri Muâviye karşıtlarının da önemli kaynaklarından biri de hiç şüphesiz Avlonyalı Süreyya Bey'dir. Muâviye biyografisi ve ilk dönem ihtilafları kapsamlı sayılabilecek bir şekilde ele aldığı *Fetretü'l-İslam* eseri önemli bir Muâviye eleştirisidir.

Bu eserinde Süreyya Bey, Muâviye'nin Mekke'nin fethinden önce müslüman olduğu ve imanını gizlediği iddiasını reddederek

⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 429, 447.

⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 479-481.

⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 357, 371, 429, 479, 507.

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 488.

⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 494.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 494.

⁵⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 491.

⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 494.

⁵² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya*, 504.

Muâviye'nin ailesiyle Mekke'nin fethiyle müslüman olduğunu savunmakta ve onun vahiy katibi olduğu iddiasına da karşı çıkarak sözü edilen katipliğin sadece bazı ganimetleri yazmaktan ibaret olduğunu belirtmektedir.⁵³ Muâviye'ye yönelik kimi eleştirilerde sahabe olduğu gerekçesiyle nasslara da dayanarak savunulmasına karşı çıktığı anlaşılan Süreyya Bey, sahabenin fazilet tabakaları arasında fetihden sonra müslüman olanları zikretmediği gibi sahabenin faziletine ilişkin nassları da onları dışarıda bırakacak şekilde imanda sebkate eden, Hz. Peygamberle hicret eden, en azından Mekke'nin fethinden önce isteyerek İslam'a dahil olanlarla ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Sahabeyi öven ayetlerin iniş zamanı dikkate alındığında Mekke'nin fethinden sonra müslüman olanların bundan hissedar olamayacağını savunan Süreyya Bey, aksine söz konusu ayetlerde bunların fetihden evvel müşrik olmalarından dolayı şiddetle uyarılmış olduklarına dikkat çeker.⁵⁴

Fitne hadiseleri esnasında Muâviye'nin imkanı varken Hz. Osman'a yardım etmediğini öne süren⁵⁵ Süreyya Bey, onun Hz. Ali ile mücadelesini meşru halifeye isyan olarak değerlendirmektedir. Ona göre Muâviye önde gelen sahabilerden olmaması sebebiyle zaten hilafet hakkına sahip değildir. Bu sebeple onun Hz. Ali ile mücadelesinin ictihad olarak değerlendirilmesi mümkün olmadığından hatalı müctehid sayılması da mümkün değildir.⁵⁶

Muâviye'yi fitne hadiseleri esnasındaki tutumunun yanı sıra yönetimi ele almasından sonraki uygulamalarıyla bir kısım olaylardan da sorumlu tutup eleştiren Süreyya Bey, onun Hz. Ali ve ehl-i beyti

⁵³ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam* (İstanbul: Matbaa-i Artin Asaduryan, 1325), 19-21.

⁵⁴ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 95-98.

⁵⁵ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 104-105.

⁵⁶ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 296-299.

lanetlendiğini,⁵⁷ Hz. Hasan'ı zehirleterek öldürdüğünü, vefatını duyunca da buna sevindiğini,⁵⁸ Hucr b. Adî'nin katledilme emrini verdiğini,⁵⁹ ümmetin başına da sarhoş oğlu Yezid'i musallat ettiğini ifade etmektedir.⁶⁰

Yönetimi gibi siretine dair de kötü bir resim çizen Süreyya Bey, Muâviye'nin Hz. Peygamber'in "Allah karnını doyurmasın" şeklindeki bedduasına maruz kaldığına vurgu yaparak onun sahabenin az ve bir çeşit yemek gibi bir adeti olduğu halde çok ve çeşitli yemek adetini başlatan ilk kimse olduğunu ileri sürer. Onun günde beş, hatta yedi kez, yedişer tabak yemek yediği türünden aktarımları da özellikle nakleder.⁶¹ Bununla yetinmeyip onu yemek ve kadınlara düşkün biri olarak vasfetmekten de geri durmaz.⁶²

Muâviye'nin Hz. Peygamber ile raşid halifelere dayanan bazı uygulamalara aykırı hareket eden ilk kimse olduğunu da savunan Avlonyalı Süreyya, onu pek çok bidatın da müessisi olarak görür.⁶³

Avlonyalı Süreyya, Muâviye başta olmak üzere Emevîlerin İslam'dan önce Hz. Peygamber'e karşı mücadelelerinde olduğu gibi müslüman olduktan sonra da her fırsatta bu mücadeleyi sürdürdüklerini, kalplere yine cahiliyet hamiyeti ile kabile asabiyetini yerleştirdiklerini ileri sürmektedir. Ona göre Muâviye, saltanatı uğruna binlerce insanın öldürülmesine sebep olmuş, siyaset için adam öldürmenin yolunu açmış, şahsi ihtiras ve hususi heveslere dayanan kaideler ihdas eylemiş, istibdat yollarını öğretmiş, Bizans ve Farslıların kötü adetlerini hükümdarların birer uygulaması haline getirmiştir. Oysa İslam'da meşru hükümet ve hakiki hâkimiyet ancak meşru bir kanunla geçerli olduğu gibi keyfi muamele ve zati menfaatlara tabi olan hükümdarın adil ve itaata layık olamayacağını belirtir. Muâviye ise hükümet gücünü kişisel tahakkümü için kullanmış, iç-

⁵⁷ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 180-189.

⁵⁸ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 239-243.

⁵⁹ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 246-253.

⁶⁰ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 284.

⁶¹ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 312-315.

⁶² Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 328.

⁶³ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 319-327.

tihadı bile hevasını vasıta kılmış, saltanatını kaim için kâh dini kuralları kavmiyet uygulamalarına kâh batıl bidatlara kurban etmiştir.⁶⁴

Avlonyalı Süreyya Bey'in Muâviye aleyhtarı bu kapsamlı eserinin yazıldığı dönemde tartışmalara sebep olduğu, özellikle de Muâviye üzerinden dolaylı şekilde II. Abdülhamid'i hedef aldı gerekçesiyle yasaklandığı aktarılmaktadır.⁶⁵

Hilmizâde İbrahim Rıfat ise ilk dönem siyasi hadiselerle ilişkin kalemeye aldığı küçük çaplı eserlerinde Muâviye'yi genelde yaşanan hadiselerin sorumlusu olarak görüp tenkit etmektedir. Hilmizâde'ye göre Muâviye sırf hilafeti elde etme amacıyla İslam toplumunda karmaşa çıkarmış bu sebeple özellikle Hz. Osman aleyhine iftiralar uydurarak halkı halifeye karşı kıskırtmış, böylece yaşanacak karmaşadan istifadeyle yönetimi ele geçirmeye çalışmıştır.⁶⁶ Hem Hz. Osman'ın katli hem de Cemel savaşının müsebbibinin Muâviye olduğunu savunan Hilmizâde, onun Hz. Peygamber zamanından beri hilafeti ele geçirmek arzusunda olduğunu ve bu uğurda yapmadığı fenalık, işlemediği cinayet kalmadığını ileri sürer. İslam'da ilk istibdat idaresinin onun tarafından kurulduğu, yetmezmiş gibi öldükten sonra da bunun sürmesi için her türlü girişimde bulunduğunu ve oğlu Yezid'e zorla beyat ettirdiğini belirtir. Muâviye'nin çok yemek yediğini özellikle belirten Hilmizâde, çeşit çeşit yemek yemek, camilerde kendisi için özel bir alan tahsis etmek, perde çavuşu tutmak gibi adetlerin ilk kez onun tarafından ihdas edildiğini aktarır.⁶⁷ Ayrıca onun Hz. Ali'nin hatırasını yok etmek için Hz. Ali'nin cesedini dahi imha ettiğini ileri sürer.⁶⁸

Bediüzzaman Said Nursi'nin eserlerinde ise Muâviye'ye ilişkin çok sınırlı değerlendirmeler bulunmakla birlikte özellikle ilk dönem siyasi

⁶⁴ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslam*, 335-338.

⁶⁵ Asım Öz, "Kabahatin Fazilete Dönüşmesi Avlonyalı Süreyya Bey", (Erişim: 14 Ocak 2021).

⁶⁶ Hilmizâde İbrahim Rıfat, *Hazreti Osman Şehadeti* (Dersâadet: Bâbiâli Caddesi'nde 38 Numaralı Matbaa, 1326), 3.

⁶⁷ İlyas Kayaokay, "Mensur Bir Maktel-i Hüseyin: Hilmî-zâde İbrâhim Rıfatın Vak'a-i Dil Sûz-ı Kerbelâsı", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 6/1 (2019), 55-56.

⁶⁸ Kayaokay, "Mensur Bir Maktel-i Hüseyin", 66.

hadiseler ve ihtilaflar bağlamında bazı görüşler serdetmektedir. Eserlerinde bu konulara dair müstakil başlıklar açmamış olan Bediüzzaman Said Nursi'nin konuyla ilgili görüşleri, kaleme aldığı bazı mektuplarında yer almaktadır.

Bediüzzaman, sahabiler arasındaki ihtilaf ve yaşanan mücadeleyi dair genel anlamda Ehl-i sünnet'in yaklaşımı çerçevesinde ele almaktadır. Bununla birlikte onun Cemel ve Siffin hadiselerini birbirinden farklı değerlendirdiği de belirtilmelidir. Ona göre Cemel'de yaşanan ihtilaf, temelde bir ictihad farklılaşmasıdır. Bu ictihadlarda Hz. Ali isabetli, muhalifleri hatalı olsalar da bu hataları sebebiyle azaba müstehak değillerdir. Buradaki ictihadın Allah için ve İslamın menfaati adına yapılması sebebiyle ölenler de öldürenler de cennet ehli-dirler.⁶⁹

Bediüzzaman, Siffin hadisesini ise hilafet ve saltanat mücadelesi olarak değerlendirmektedir. Ona göre Hz. Ali, “ahkâm-ı dini ve ha-kaik-i İslâmiyeyi ve âhireti” esas alıp saltanatın bir kısım kanunlarını ve siyasetin merhametsiz gereklerini elinin tersiyle iterken “Muâviye ve taraftarlarının ise hayat-ı içtimaiye-i İslâmiyeyi saltanat siyasetle-riyle takviye etmek için azimeti bırakıp ruhsatı iltizam” etmiş, “siya-set âleminde kendilerini mecbur zannedip ruhsatı tercih” ederek ha-taya düşmüşlerdir.⁷⁰

Bediüzzaman'ın bu hatalarına rağmen onlara yönelik tenkitleri ise doğru bulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisine gönderilen ve muhtemelen Muâviye'nin de dâhil olduğu Emevîler'e yönelik tenkit ve suçlamalar içeren bir mektuba⁷¹ yazdığı cevapta, bu yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Genelde sahabiler arasında yaşanmış ha-diselerin tartışılmasını doğru bulmayan bir tutum tercih eden Bedi-üzzaman, ölüp gitmiş kimseleri kötölemenin bir anlamının bulunma-dığını, onların kusurlarını ortaya dökmenin emredilmiş olan ehl-i

⁶⁹ Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007), 64.

⁷⁰ Bediüzzaman, *Mektubat*, 65-66.

⁷¹ Mektubun muhatabı açık şekilde belirtilmemiş olmakla birlikte metin içindeki işaret ve göndermelerden onun, Cumhuriyet devri Muâviye tartışmalarının en önemli isimlerinin başında gelen ve aşağıda görüşlerine değinilecek olan Er-zurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi (ö. 1954) olması kuvvetle muhtemel-dir.

beyti sevmenin de bir gereği olmadığını belirtir.⁷² Ehl-i beyte duyulan sevgiden hareketle bazı kesimlere yönelik zem ve tekfirde bulunulduğunu, oysa bunu emreden şeri bir emrin olmaması, bunu yapmanın bir hayır ve sevabının da bulunmaması, aksine haksız olması durumunda kişiye zararının da olacağından hareketle bundan uzak durulması gerektiğini öğütler.⁷³ Bu sebeple Bediüzzaman, Ehl-i sünnet'in eski fitnelerin bahis konusu yapılmasını ve buna dair münakaşaya girmeyi caiz görmediklerini hatta zararlı bulduklarını ifade etmektedir.⁷⁴ Bu hususta Ehl-i sünnet'in yaklaşımının fitne kapılarını kapatmak esasına dayandığını, bu sebeple dili kanlı hadiselerle bulaştırmamayı tercih ettiklerini ve konuşarak bu fitnenin kapısının açılmasını caiz görmediklerini belirtmektedir.⁷⁵ Zira Bediüzzaman, savaşın tarafları arasında sahabilerin bulunduğunu, bunları münakaşa etmekle sahabilere yönelik bazı inkâr ve itirazların kalbe gelebileceğini; kaldı ki bunların hataları varsa da tevbe etmiş olabileceklerini, eski zamanlara gidip lüzumsuz şekilde o hadiseleri tetkik etmektenense “şimdi bu zamanda bilfiil İslâmiyete dehşetli darbeleri vuran, binler lânete, nefrete müstehak olanlara ehemmiyet” vermeye davet etmektedir.⁷⁶

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muâviye algısının yansıdığı farklı nitelikteki bu literatür,⁷⁷ özellikle Osmanlı'nın yıkılış süreci ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan gelişmelerin etkisiyle kesintiye uğramış;

⁷² Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007), 153.

⁷³ Bediüzzaman, *Emirdağ Lahikası*, 154.

⁷⁴ Bediüzzaman, *Emirdağ Lahikası*, 154.

⁷⁵ Bediüzzaman, *Emirdağ Lahikası*, 155, 159.

⁷⁶ Bediüzzaman, *Emirdağ Lahikası*, 154.

⁷⁷ Döneme ait literatüre Seyyid Hamza Nigârî (ö. 1886), Hoca İshak Efendi (ö. 1892) Ahmet Feyzi Efendi (ö. 1909) ve Mir Hasan Efendi gibi isimlerin eserlerinin de eklenmesi mümkündür. Söz konusu isimlerin konuya yaklaşımına dair bkz. Metin Hakverdioğlu, “Mir Hamza Nigârî ve Süfyânîler”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 12 (2016), 115-137; Sayın Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorûmî'nin el-Feyzû'r-Rabbânî'si Işığında Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şi'i Akidesine Tenkidleri*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yayınları, 2017), 133-227; Fatih Çınar, “Nakşi-Hâlidî Şeyhi Hamza Nigârî'nin İsteğiyle Yazılan Bir Ehl-i Beyti Müdafaa Risalesi: Risâle fi ta'n li-men hâlefe Ali radi-yallahu teâlâ anh”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 / 1 (2019), 125-150; Aytekin Şenzybek, “Hamza Nigârî'nin Farklı İslam Yorumlarına Yaklaşımı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47

1940'lı yılların başından itibaren ise farklı kanallar üzerinden yeniden başlamışsa da dini neşriyatın oldukça sınırlı olduğu 1940'lı yılların sonlarına kadar görünür olmaktan uzaktır. Ancak sonraki yıllarda yapılan yayınlardan Muâviye ile ilgili klasik döneme ait tartışmaların vaaz kürsüleri başta olmak üzere çeşitli mecralarda devam ettiği anlaşılmaktadır. Dini içerikli dergi yayınlarının serbestiyet kazandığı 1947'den itibaren ise beklenmedik düzeyde bir Muâviye tartışmasıyla karşılaşmaktadır. Farklı dini eğilimlere sahip kesimler arasında gerek gazete ve dergiler gerekse de bir kısım risale ve broşürler üzerinden yürütülen bu tartışmaların sertlik düzeyi ise oldukça yüksektir.

1947'den 1950'li yılların sonuna kadar hatta yer yer 1960 ve 1970'lerde de devam eden bu tartışmanın fitilini ise Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi (ö. 1954) ateşlemiştir. Onun müridi olarak nitelebilecek Şemsettin Yeşil'in (ö. 1968) de gerek vaaz kürsülerinde gerekse de neşrini üstlendiği *Hakikat Yolu* dergisinde destek çıktığı Muâviye'yi tenkide yönelik iddialar, geniş çaplı bir tartışma ortamı yaratmıştır.

2.1. Yeşilzâde ve Muâviye Tenkidi

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinin önemli ve etkili isimlerinden biri olan Erzurumlu Yeşilzâde Salih Efendi, ulema bir aileye mensup olup kuvvetli bir dini tahsil görmüş, kurra-hafız, hattat, muallim ve müderristir. Oldukça aktif bir hayat süren Yeşilzâde, hem I. Dünya Savaşı'nda cephelerde değişik görevler almış hem de Anadolu'nun işgali sürecinde ikamet ettiği Bursa'da Milli Mücadele'nin bizzat içinde bulunmuştur. İlk mecliste Erzurum mebusu olarak giren Yeşilzâde, İkinci Meclis'te yer almamış; Ankara'da bir süre ticaretle meşgul olduktan sonra İstanbul'a taşınmış, burada bir süre öğretmenlik yapmış ve 1931'de emekli olmuştur. 1937'den 1945'e kadar Kütüphaneler Tasnif Komisyonu'nda çalışan Yeşilzâde, 1954'te İstanbul'da

(2019), 429-444; "Tezkiye-i Ehli Beyt". *Hak Sözü'nün Vesikaları*, Haz. H. Hilmi Işık, (İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayınları, 2017), 115-130. *Tezkiye-i Ehli Beyt* eseri her ne kadar Mevlevi şeyhi Osman Salahaddin Efendi'ye (ö. 1884) nispet edilmişse de eserin Hoca İshak Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir (Adem Ceyhan-Fatma Şükran Elgeren, "Osman Salahaddin el-Mevlevi'ye Ait Olduğu Sanılan Bir Eser: *Nesrü'l-leâli* Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 37-38).

vefat etmiştir. Yeşilzâde'nin Osmanlı ve latin harfleriyle yazdığı eserlerinin yanı sıra özellikle *Hakikat Yolu* dergisinde kaleme aldığı pek çok yazısı bulunmaktadır.⁷⁸ Onun eserleri ve yazıları arasında en dikkat çeken ve tartışmalara yol açanları ise hiç şüphesiz ilk dönem siyasi hadiseler, Hz. Ali ve Muâviye hakkında kaleme aldıklarıdır. Özellikle bu yazılarında Muâviye'ye dair söyledikleri dönemin matbuatını uzun süre meşgul etmiştir.

Yeşilzâde'nin 1946'da yazdığı ancak 1947'de basılan *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları* adlı eseri, Muâviye'ye ilişkin tartışmaların Cumhuriyet devri matbuata yansıdığı ilk metinlerdendir.⁷⁹ Yeşilzâde bu eserini Hz. Ali'ye tazimde bulunup Muâviye gibi bir kısım isimlere hürmet göstermemesine yönelik kendisine yöneltildiği anlaşılan bazı tenkitlere cevap verme amacının yanı sıra Cemel ve Sıffin gibi ilk dönem hadiselerin ictihad olarak değerlendirilmesi ve Yezid'e yönelik bazı suçlamalarla ona lanetin caiz olmadığına ilişkin görüşlere cevap vermek amacıyla kaleme almıştır.

Kendisini “evlad-ı nebi, bende-i cenab-ı Ali ve ehli beytin kulu ve kurbanı” olarak tanımlayan Yeşilzâde, Cemel, Sıffin ve Kerbela hadiselerinin Hz. Peygamber'i de üzmüş olacağını, bu sebeple bunlara ictihad diyenlerin aslında büyük bir hataya düşmüş olduklarını belirtirek Yüce Allah'ın Hz. Peygamber ve ehl-i beytin muhabbetine davet ettiğini aktarır.⁸⁰ Bu açıdan kendisinin Alizâde ve Alevî olduğunu belirtmekle birlikte kesinlikle gulattan ve şeyhayne hakaret edenlerden olmadığını altını çizer.⁸¹ “Şam valisi fasık” şeklinde vafettiği Muâviye'yi ise

⁷⁸ Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair geniş bilgi için bkz. Ömer Hakan Özalp, *Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi* (İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999), 15-104; a. mlf, “Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/498-499.

⁷⁹ Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, naşiri: Kimyacı: F. S. (İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1947). Aslında Yeşilzâde'nin daha önceki tarihli eserlerinde de Muâviye aleyhine bir kısım tenkitlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu eserlerin yazım tarihlerinde neşredilmemiş oluşu içeriklerinin komuoyunda tartışılmasını geciktirmiştir. İlgili eserlerin kronolojik dökümü ve içerikleri için bkz. Özalp, *Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, 63-104.

⁸⁰ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 6.

⁸¹ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 7.

katiyyen sevmediğini belirten⁸² Yeşilzâde, onun hakkında ağır suçlama ve ithamlarda bulunur. Kaynaklarda da Muâviye'nin fasık, müfteri, katil, gasıp, bağı, asi olarak zikredildiğine ilişkin nakillerin bulunduğunu savunarak⁸³ onun Amr b. el-As ile birlikte Hz. Hasan, Hucr b. Adî ve Muhammed b. Ebî Bekr'i öldürdüğünü aktarır.⁸⁴ Bununla da yetinmeyen Yeşilzâde, çeşitli kaynaklara dayanarak onun destekçilerinin "haktan yüz çeviren cehennem odunu", Muâviye'nin ise şecere-i meluneden olduğunu savunmakta; onun 69 sene "para ile etrafına cemettiği para dinli ulemayı rüsum köpekleri" vasıtasıyla ehl-i beyte lanet ettirdiğini ileri sürmektedir.⁸⁵ Muâviye'nin fetihten önce müslüman olduğu iddiasına da karşı çıkarak onun "tulekadan yani ölüm korkusu ile müslüman olup müellef-i kulublerle para alanlardan olduğunu" aktarmaktadır.⁸⁶ Aynı şekilde Muâviye'nin vahiy katipliği iddiasını da reddeden Yeşilzâde, öyle olsa bile bu görevin onun yaptıklarını meşru kılamayacağını vurgular.⁸⁷

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin fazileti ve ehl-i beyti sevmeye yönelik hadisler dikkate alındığında Muâviye'nin onlara yönelik davranışlarıyla onlara zulmettiğini, bu sebeple aslında Hz. Peygamber'i sevmediğini, hatta Allah'a düşmanlık ettiğini savunan Yeşilzâde, yine hadis olarak naklettiği rivayetlere istinaden Muâviye ve destekçilerinin bağı, asi, fasık olduklarını, dini tebdil ettiklerini ve nihai olarak da cehennemlik olduklarını ileri sürer.⁸⁸

Yeşilzâde, peygamber evlatlarını katledenlerin müctehid olarak nitelenmesinin büyük bir günah olduğunu belirterek Allah ile resulüne hürmet, emirlerine de itaat edip itaat edenleri de sevmek olarak tanımladığı tevella ile Allah'a, resulüne ve ehl-i beyte eziyet edip muhalefet edenleri sevmemek olarak tanımladığı teberranın, imanının kemali olduğu halde Hz. Peygamber'in sevilmesini emrettiği evladını sevenlerin tenkit edildiği, buna karşın Hz. Peygamber'in sevmediği ve sevilmesini

⁸² Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 16-17.

⁸³ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 17-19.

⁸⁴ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 20-21.

⁸⁵ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 21.

⁸⁶ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 24.

⁸⁷ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 26-28.

⁸⁸ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 30-36.

de istemediği bir kısım bağı, asi, fasık ve katilleri sevenlerin ise hürmetle takdir edildiğini belirterek bunun şaşılacak şey olduğunu aktarır.⁸⁹ Sahabenin fazilet açısından üç kısım onbir tabaka olduğunu belirten Yeşilzâde, tulekanın sahabilerle asla eşit tutulamayacağını ifade eder. Sahabenin son sıralarında yer alan, fetih günü ya da sonrasında kılıç zoruyla kerhen ya da mal ziyayı düşüncesiyle havfen müslüman olduklarını savunduğu bu tabakadakiler ise Yeşilzâde'ye göre “şüpheli iman sahibi bulunan müellef-i kulub münafıkları” olduklarından onların diğer sahabilerle denk görülmesi büyük bir hata ve hamakattır.⁹⁰

Yeşilzâde'nin *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup* adlı küçük çaplı risalesi ise Muâviye meselesiyle ilgili etrafında en fazla tartışmanın yaşandığı metinlerin başında gelmektedir. Doğrudan görme fırsatı bulamadığımız ancak Yeşilzâde'nin başka bir yazısında özetlenen bu mühim eserde, öncelikle ashaba hakaret ve lanet edildiğine ilişkin iddianın bir iftira olduğu belirtilerek sadece hadis kaynaklarında nakledilmiş olan “Muâviye kıyamet gününde ateşten bir tabut içinde olacaktır”, “dikkat edin Ebû Süfyân ailesi benim için dost değildir”, “ey Ali! seni ancak mümin olan sever, ancak münafık olan buğzeder”, “ehli beytime buğzeden münafığın ta kendisidir”, “ben kimin mevlası ise Ali de onun mevlasıdır” gibi rivayetlerin sahih olup olmadıklarının sorulduğunu; Muâviye'nin iddia edildiği gibi mübarek bir zat ise onun hakkında neden bu türden övgülerin bulunmayıp aksine onu kınayan rivayetlerin bulunduğu sorusunu yöneltmektedir. Aynı şekilde gerek fıkıh kitaplarında gerekse de pek çok tarih kitabında Muâviye hakkında fasık, gasıb, bağı şeklinde nitelemelerin yapıldığı ve onun Hz. Hasan'ı zehirlettiği, Muhammed b. Ebi Bekr'i Mısır'da öldürüp yaktırdığı ve 69 yıl minberlerden Hz. Ali'ye lanet okuttuğunu belirterek bunların doğru olup olmadığını, “Din İşleri reisi Hamdi Akseki ile heyet-i müşaveresine, İstanbul Müftüsü ile muavinlerine, İstanbul tasnif heyeti azalarına din, namus, şeref namına” sormakta ve bunu sormanın caiz olmadığı ileri sürülüp bunları dile getirmek de eğer tenkit edilecekse kendilerinin değil Muâviye'ye ilişkin bu nakilleri aktaran müelliflerin, bu kitapları

⁸⁹ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 37-39.

⁹⁰ Yeşilzâde, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, 45-48.

yazanların, basanların ve kütüphanesinde bulunduranların tenkit edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹¹

Yeşilzâde'nin Muâviye'ye ilişkin DİB ve İstanbul Müftülüğü başta olmak üzere ilim çevrelerine yönelik bu çağrısı, aslında soru sormanın ötesinde Muâviye'ye ilişkin kendi kanaatlerinin ispat çabası ve daha da önemlisi bir meydan okuma olduğu açıktır. Nitekim bu meydan okuma karşılıksız kalmamış ve risalenin neşrinden hemen sonra başta *Ehli Sünnet* olmak üzere *Doğan Güneş*, *Büyük Doğu*, *Muhitülmaarif*, *Doğru Yol*, *Sebilürreşad*, *Hilal* dergilerinde reddiye mahiyetinde pek çok yazı kaleme alınmış, bu yazılara da hem risalenin sahibi Yeşilzâde Mehmed Salih hem de Şemseddin Yeşil⁹² tarafından cevaplar verilmiştir.

2.2. Tenkide Cevap ve Tartışmanın Alevlenmesi

Yeşilzâde ve talebesi Şemsettin Yeşil'e cevap veren isimlerden biri olan Salih Şeref, "Nefretle Karşılanan Bir Yazı" başlıklı yazısında muhataplarını fırkacılık yapmakla suçlayarak Rafızilikle itham etmektedir. Muâviye'ye hakarete bulunulduğunu belirten Şeref, onun asıhtan olmadığı iddiasına karşı çıkararak Hz. Peygamber'in ashaba dil uzatmaktan nehyettiğini hatırlatır. Şeref, sahabe arasındaki hadiselerin Ehl-i sünnet tarafından ictihad olarak değerlendirilip meselenin artık kapandığını, Muâviye'nin de müslümanların dayısı olduğuna vurgu yaparak muhataplarının görüşlerini ispat sadedinde kullandıkları hadislerin uydurma olduğunu savunup onlara ümmet arasına fitne sokmamalarını öğütler.⁹³

⁹¹ Muhammed Salih Yeşil, "Tenkit İletine Duçar Olan Zavallıları Tedavi", *Hakikat Yolu* 40 (20 Kasım 1947), 2. Özalp, Yeşilzâde'nin "Açık Mektub" eserinin bir ara toplatıldığını ancak sonra yine serbest bırakıldığını aktarmaktadır (*Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, 80).

⁹² Şemseddin Yeşil hakkında bilgi için bkz. Ümran Selman, *Avam-ı Nas'da Yeşil Hoca Namıyla Ma'ruf Muhammed Şemseddin Yeşil Efendi Hazretleri Kimdir?* (İstanbul: Yaylacık Matbaacılık, 1998); Semih Ceyhan, "Yeşil, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/491-492.

⁹³ Salih Şeref, "Nefretle Karşılanan Bir Yazı", *Doğan Güneş* 7 (Ekim 1947), 109.

Salih Şeref'in bu yazısına Yeşilzâde tarafından yukarıda içeriği kısmen verilen "Tenkit İletine Duçar Olan Zavallıları Tedavi" yazısıyla cevap verilmiştir. Söz konusu yazısında Yeşil, Salih Şeref'in kendisine haksız tenkitler yönelttiğini savunarak muhatabının kulaktan dolma, metni okumadan ve ashaba hakaret ve lanet edildiği şeklinde iftirada bulunduğunu belirterek sorunlu gördükleri yerleri cümle cümle delilleriyle açıklamasını ister. Muhataplarına yazılanları dikkatlice okumalarını da öneren Yeşilzâde, tenkit edilen "açık mektup"ta kendisi ile Şemseddin Yeşil'in yapmış olduğu şeyin sadece sözünü ettiği kutub-i sitte hadislerinin sahih olup olmadığını sormaktan ibaret olduğunu dile getirerek iftira atmadan sorularına cevap verilmesini ister.⁹⁴

Bir hayli ses getiren *Açık Mektup* ile Yeşilzâde'nin diğer eserleri ve yazılarındaki Muâviye'ye yönelik suçlamalarına Garipoğlu müstear adıyla "Alevi ve Rafizilere Cevap" başlıklı yazı serisiyle de cevap verilmiştir. Bu serinin ilk yazılarında sahabilere hürmet, onlara yönelik düşmanlıkların Rafiziler ve Aleviler'den ortaya çıktığı ve bunlardan sakınılması gerektiği, sahabe arasındaki hadiselerin içtihadla hamledilip sahabenin büyüklerinden biri olan Muâviye hakkında da kötü söz söylenmemesi gerektiği ve Hz. Ali hakkında aşırı fikir benimsemenin yanlış olduğu ve bu yanlışla da Alevî ve Rafizilerin düştüğü üzerinde durulurken⁹⁵ son yazıda ise Muâviye'nin de sahabiler içinde yer aldığı, vahiy kâtipliği yaptığı, Hz. Peygamber'in kayınbiraderi olduğu ve defalarca Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olduğu, sahabenin en büyüklerinden biraz aşağıda ancak ortadakilerin üstünde bir konumda bulunduğu, tam manasıyla ictihad sahibi bir şahsiyet olduğu savunulur. Bu sebeple Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelenin ictihad farkına atfedilmesi, bu meselenin şahsi ve nefsanî garezin üstünde tutulması gerektiği aktarılır.⁹⁶

⁹⁴ Yeşilzâde, "Tenkit İletine Duçar Olan Zavallıları Tedavi", 2.

⁹⁵ Garipoğlu, "Alevi ve Rafizilere Cevap", *Büyük Doğu* 3/69 (24 Ekim 1947), 4; "Alevi ve Rafizilere Cevap-2", *Büyük Doğu* 3/70 (31 Ekim 1947), 4; "Alevi ve Rafizilere Cevap-3", *Büyük Doğu* 3/71 (7 Kasım 1947), 4.

⁹⁶ Garipoğlu, "Alevi ve Rafizilere Cevap-4", *Büyük Doğu* 3/72 (19 Aralık 1947), 4.

Açık Mektub'a yönelik cevapların sadece dergi ve gazeteler üzerinden verilmediği, cami kürsülerinin de tartışmanın önemli vasıtalarından olduğu anlaşılmaktadır. Tartışmanın ilk dönemlerinde İstanbul Müftülüğünde vaizlik yapan Abdülhalim Akkul bu tartışmaya kürsüden dâhil olan isimlerdendir. Akkul, Yeşilzâde'nin açık mektubu ile diğer eserlerinde dile getirdiği görüşlerine *Ehli sünnet* dergisinde kaleme aldığı yazılarla cevap vererek tartışmanın içinde kalmaya devam etmiştir.

Akkul, isim vermemekle birlikte Yeşilzâde çevresinin başka mesele yokmuş gibi geçmişteki ihtilaf ve çekişmeleri dillerine ve kalemlerine dolayıp ashaba dil uzatarak Ehl-i sünnet mensuplarını rencide etmekle suçlamaktadır. Gücü nispetince muteber Ehl-i sünnet kaynaklarından konuya dair hakikatleri aktaracağını vaat eden Akkul, Muâviye'nin sahabi olduğunu, ona kâfir ve mürted diyen kimsenin kâfir ve mürted olacağını ifade ederek onun Mekke'nin fethinden evvel müslüman olup Hz. Peygamber tarafından vahiy ve umumi kâtip tayin edildiğini, Kur'an'ı da kısmen yazan biri olarak müslümanlara hizmet ettiğini, Hz. Peygamber'den 163 hadis rivayeti olduğunu ve bunların sekizinin de Buhari'de yer aldığını, müçtehitlerin onun naklettiği hadislerle ahkâm istinbat ettiğini, milyonlarca müslümanın da bu ahkâmı amel ettiklerini dile getirir. Ona rahmet okunacak yerde lanet edildiğini belirten Akkul, Hz. Peygamber'in kendisinden 40 hadis rivayet edene şefaate edeceğini vadettiğini onun da rivayetleriyle bu şefaate hak kazandığının anlaşıldığını belirtmekte bu sebeple de kendilerine düşenin ashabı sevmek olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷ Muâviye'nin minberde görüldüğünde öldürülmesini emreden rivayetten kastedilenin başka bir Muâviye olduğunu savunan Akkul, eğer gerçekten Muâviye b. Ebî Süfyân kastedilmiş olsaydı sahabenin Hz. Peygamber'in bu emrini yerine getirmiş olacaklarını, bunun aksini savunanların iddialarıyla sahabeyi de töhmet altında bıraktıklarını ve Muâviye'yi vali atamış olan raşid halifeleri de zalimlikle suçlamış

⁹⁷ Abdülhalim [Akkul], "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabı Resulullahıdır)", *Ehli Sünnet* 1/21 (21 Kasım 1947), 1.

oldukarını ifade eder.⁹⁸ Muâviye aleyhine söz söyleyenleri fitne ve nifak çıkarmakla suçlayan Akkul, Hz. Peygamber'in Muâviye'yi vahiy katibi olarak görevlendirmesinin onun bu işe ehil olduğunu gösterdiğini, Hz. Peygamber'in onu ehil olduğu bu işe seçip sonra da öldürülmesini emretmesinin mümkün olmadığını belirtir. Muâviye'nin vahiy katipliğini inkarın mümkün olmadığını, pek çok kaynakta bunun yer aldığını, hatta İbn Hacer el-Heytemi'nin *Tathiru'l-cinan* eserinde Muâviye'nin bizzat Cibril'in getirdiği emirle vahiy katibi atandığını naklederek Muâviye'nin emin, dahi ve salihlerden olmasının bu atanmanın asıl sebebi olduğunu aktarır.⁹⁹ Muâviye'nin büyüklüğünün müslümanların en meşhur ve en doğru kitaplarından ispat edilebileceğini belirten Akkul, Buhari ve Müslim başta olmak üzere bir kısım hadis kitaplarından Muâviye'nin fakih ve âlim bir zat, müminlerin dayısı ve peygamberin kayınbiraderi olduğunu, Hz. Peygamber'in onun hakkında dua ettiğini, Hz. Ömer'in onu göreve atadığını, sahabenin faziletine değinen eserlerde bizzat ona da değinildiğini aktararak Muâviye'nin seçkin sahabilerden biri olduğu ortaya konulmaya çalışılır.¹⁰⁰ Muâviye'nin Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği ilk deniz seferini gerçekleştiren kimse olduğunu aktaran Akkul, onun ayrıca cömerliğine de vurgu yaparak Hz. Peygamber'in, hırkasının onun tarafından çokça ücret verilerek alındığını hatırlatır. Sahabeye hürmet gösterilip sövülmemesi gerektiği, bunu yapanların şefaatten mahrum kalacaklarını belirten Akkul, Hz. Peygamber'in Muâviye'ye dua ve övgüsünü içeren bazı rivayetleri verip bir kısım kaynaklardan nakille Muâviye'nin sahabenin büyüklerinden olduğu, fetihden önce Müslüman olup imanını gizlediği, İslam'da sebat etmiş olup Huneyn'de savaştığı, kâtiplik yaptığı, akıllı, fesahat ve belağat sahibi, halim biri olduğu, devrinde fetihlerin yapıldığı, vefatında Hz. Peygamber'in gömleğine sarılmayı ve Hz. Peygamber'in tırnak kesiklerini gözlerine ve ağzına konulmasını vasiyet ettiği, onunla Hz. Ali arasındaki

⁹⁸ Abdülhalim [Akkul], "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabı Resulullahıdır)", *Ehli Sünnet* 1/22 (28 Kasım 1947), 1.

⁹⁹ Abdülhalim [Akkul], "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabı Resulullahıdır)", *Ehli Sünnet* 1/23 (5 Aralık 1947), 1.

¹⁰⁰ Abdülhalim [Akkul], "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabı Resulullahıdır)", *Ehli Sünnet* 1/24 (12 Aralık 1947), 1.

mücadelenin ictihad kaynaklı olduğu, ona mürted, kâfir, zalim diyenlerin utanması gerektiği, bunu söyleyenlerin bu sözleriyle Hz. Ali'yi de gücendirdikleri, bu sebeple Rafızilerin bu yaygaralarına kıymet verilmemesi gerektiği ifade edilir. Zira ictihad farklılığından kaynaklanan mücadeleyi kimsenin yargılama hakkının olmadığı, her iki tarafın da maktûllerinin şehit ve cennetlik olduğu, imamların da bu düşüncede oldukları, bu imamlara uyanların hakkı bulunduğu, Muâviye'ye dil uzatan kimselerin ise şeytana uyup yoldan çıktıkları aktarılır. Nihai olarak da ona dil uzatmaktan uzak durulması gerektiği belirtilerek İslam âlimlerinin kararına göre ashaba dil uzatanın kâfir ve rafızı olduğu belirtilir.¹⁰¹ Seleften bir kısım âlimlerden nakille ashaba dil uzatanın dinsiz ve zındık olduğu, Yüce Allah'ın onların arasında yaşananlardan bizi koruduğu gibi bizim de kalemlerimizi bu hadiseye bulaştırmaktan korumamız gerektiğine ilişkin bir kısım âlimlere nispet edilen ifadeleri aktaran Akkul, Muâviye ve diğer sahabeye söven Rafızilerin yaptıkları sebebiyle imansız ölmelerinden korkulduğunu, pek çok kaynakta da Muâviye aleyhine söz söyleyenlerin kınandıklarına ilişkin sözleri alıntılar.¹⁰² Muâviye'ye yönelik Hz. Hasan'ı şehit ettiği iddiasını Rafıziler'in uydurması olarak nitelerken onun Hz. Ali'ye sövdüğü iddiasını ise lanetleme değil bir yakınmadan ibaret olduğunu ileri sürer. Akkul, muhataplarını Alevi olarak niteleyip haktan sapmakla suçlamakta ve müslümanları birbirine düşürmekten dolayı tevbeye davet eder. Ayrıca Hz. Peygamber'in fetihle Muâviye ve ailesini kanları heder edilecekler arasında zikretmediğini,

¹⁰¹ Abdülhalim [Akkul], "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabı Resulullahıdır)", *Ehli Sünnet* 1/25 (19 Aralık 1947), 1.

¹⁰² Akkul'un burada ve muhtemelen daha önceden de vaazlarında [Abdülkahir el-Bağdadi'nin *Usulu'd-din* eserine atıfla "sahabe aleyhine söz söyleyenin her halde din ve nesebinde bozukluk vardır, yani sahabeye söven veled-i meşru değildir" şeklindeki sözleri, muhatap aldığı Yeşilzâde çevresinin sert tenkilerine yol açmıştır (Mehmed Salih Yeşilzâde, "Kimlere Eshap Denir? Fazilet Cihetiyle Bu Zatı Şerifler Kaç Kısım ve Kaç Tabakadır", *Hakikat Yolu* 43 (11 Aralık 1947), 5; a. mlf, "Sofuları Kışkırtmak İçin Zapsu Hocanın Ehli Sünnet Mecmuasında Açtığı Muâviye Dedikodusunu Kapatın Son Söz Son Cevabımız", *Hakikat Yolu* 44 (18 Aralık 1947), 2-3; Şemseddin Yeşil, "Tezvirata, İftiralara Cevap!", *Hakikat Yolu* 45 (25 Aralık 1947), 6.

hatta affettiğini, Hz. Peygamber'in affettiği kimselere de dil uzatılması gerektiğini ve bu hususta onun ahlakının takınılmasını gerektiği tavsiyesinde bulunur.¹⁰³

Yine *Ehli sünnet* dergisinde imzasız bir yazıyla açık şekilde Yeşilzâde'nin ismi verilme de onu muhatap aldığı anlaşılan "İslamiyetin Esaslarını Kemiren Aleviliğin Yeşil Alevleri" başlıklı bir cevabi yazıda, dolaylı olarak kendisine Şiilik ithamı yapılmaktadır.¹⁰⁴ Bu yazıda, açıktan bir ilişki kurulmamakla birlikte gerek Muâviye tartışmalarının gündem olduğu bir dönem olması gerekse yazının başlığındaki "yeşil alevler" ifadesi gerekse de aşağıda belirtileceği üzere Yeşilzâde'nin bizzat bu yazıya cevap vermiş olması Yeşilzâde çevresinin muhatap alındığını göstermektedir. Burada Muâviye'ye yönelik ithamları sebebiyle Yeşilzâde ve çevresindekilerin Şiilerin gali kolundan sayıldıkları, derginin farklı yazılarında da tespit edileceği üzere bu gali kolun da genelde "Alevi" veya "Beşinci mezhep" namıyla anıldıkları görülmektedir.

Yeşilzâde Salih Efendi ise bu yazıya *Hakikat Yolu Dergisi*'nde verdiği cevapta daha önceki yazılarında da dile getirdiği gibi kimseye lanet etmediğini ifade ederek asıl lanetin kendisine ashab denilerek sahip çıkılan Muâviye tarafından Hz. Ali ve taraftarlarına yapıldığını belirtir. Kendisine yönelik "beşinci mezhepliler, Şia, Alevi, Kızılbaş" suçlamalarına da cevap veren Yeşilzâde, Hz. Muhammed'in evladı, ailesi dostları ve muhipleriyle taraftarlarına Şia dendiğini savunmakta; bu nedenle peygamberin şiası olan her müminin Ehl-i sünnet olduğu gibi Şia'yı kabul etmeyen, Hz. Peygamber'in emrine itaat etmeyen, evladını sevmeyip kılıç çekenlerin de Ehl-i sünnet olamayacakları ileri sürülerek Hakem olayından sonra Hz. Ali'yi terketmeyip onun yanında kalan müslümanların muhasımları tarafından hakaret ma-

¹⁰³ Abdülhalim [Akkul], "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabı Resulullahıdır)", *Ehli Sünnet* 1/26 (26 Aralık 1947), 1.

¹⁰⁴ Ehli sünnet, "İslamiyetin Esaslarını Kemiren Aleviliğin Yeşil Alevleri", *Ehli sünnet* 1/20 (14 Kasım 1947), 1, 3.

nasında Alevi olarak isimlendirildiklerini belirtir. Muhatabını Peygamberin Şiası'nı tahkir ve tezyifle suçlayan Yeşilzâde, onu Hariciler gibi tekfire sapmakla itham eder.¹⁰⁵

Yeşilzâde'ye zemini oldukça geniş bir kitlenin vermiş olduğu cevaplar Yeşilzâde çevresi tarafından Muâviye'ye yönelik daha şiddetli ithamlarla sertlik düzeyi daha da arttırılarak cevaplandırılmıştır. *Ehli Sünnet, Doğru Yol, Doğan Güneş* dergilerinde cevap mahiyetinde yazılanlara topluca cevap vermeyi amaçlayan bir yazısında Şemseddin Yeşil, Muâviye hakkında "İslam'a ihanet ederek ümmette seçimi kaldıran, hakiki demokrasinin en koyu düşmanı, istibdat ve saltanatı İslam'da vaz eden, saltanatı için zalimane binlerce kişinin canını yakan, sahabeye sebbeden ve ettiren", "bu kadar kesif zulmet içinde yüzen büyük bağı, koca katil, geniş fasık, meşhur Muâviye" ifadelerini kullanırken cevap verdiği muhataplarına, "[Muâviye] saltanatının iskemlesinden sızan sızıntı ile geçinmek isteyen gafiller, İslam'ın bel kemiğine en ağır baltayı vuran bu adamı ashap süsü ile süsleyerek müctehid rengiyle boyayarak sıkılmadan yaptığı cinayetlerini de bir ibadet gibi göstererek ümmet-i Muhammed'e takdime çalıştılar, zalameye uşşak oldular..." şeklinde oldukça sert ifadeler yöneltmektedir. Muâviye'nin Hz. Peygamber'e karşı savaştığını, babası Ebû Süfyân'ın Uhud'da Hz. Peygamber'in yüzünü parçaladığını, annesi Hind'in Hz. Hamza'nın ciğerini yediğini, oğlu Yezid'in de Hz. Hüseyin'i katlettiğini ifade eden Yeşil, onun mevki almak için müslüman olan, dinde durup din aleyhine fitne yapmasın diye kendisine maaş bağlanan bir kimse olduğunu savunur. Yeşil, Hz. Peygamber'in kendisine "bağı" dediği halde ona müctehid dendiğini, "melik-i adud" derken onların ashab dediğini ifade ederek Hz. Ali ile Muâviye'nin mücadelesinde Muâviye'nin suçlu olduğunun altını çizerek onun içtihadında hata ettiği şeklindeki açıklamaya karşı çıkar. Yeşil, binlerce insanın kanını akıtmanın nasıl icthad ile yorumlanabileceğini sorup üstelik bunun ibadet sayılıp bir de ondan sevap alacağına ilişkin değerlendirmeleri

¹⁰⁵ Mehmed Salih Yeşil, "Ehli Sünnet Dedikodu Namesinin Yirmi Sayılı Nüshasındaki 'Aleviliğin Yeşil Alevleri' Başlıklı Hezyan Nameyi Yazan Zavallıya: Son Söz Son Nasihat Olarak Şunu Söylerim," *Hakikat Yolu* 41 (27 Kasım 1947), 6, 8.

kabul edilir bulmaz. Onun para ile etrafına adam topladığını, cina-yetler işlediğini, Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'i veliaht atadığını, büt-
tün bunları, dinin aklın ve vicdanın kabul edemeyeceğini belirtir. Kendilerinin sahabeye sebbetmediğini savunan Yeşil, asıl ashaba sö-
ven ve lanet eden kimsenin ashab diye tanıtılan, müctehid diye de
takdim edilen Muâviye olduğunu ileri sürer. Bütün bu yaptıklarına
rağmen böyle birine nasıl muhabbet edileceğini, onun bu kadar zul-
müne nasıl rıza gösterileceğini, bu kadar fışk ve nifaka göz yumula-
bileceğini sorar. Muâviye'nin fazileti hakkında tek bir hadisin dahi
olmadığını aktararak bu hususta hakikatin artık açığa çıktığını, "bu
büyük bağı, bu kocaman fasık, bu sahnede beraat ettirilemez, Kur'an
mahkemesine verilir" diyerek Muâviye savunusunun kabul edilemez
bulup zalim olarak nitelediği Muâviye için boşuna mücadele edildiği
ve onun temize çıkamayacağı belirtilir.¹⁰⁶

Muâviye'ye yönelik tenkitlerini derginin hemen her sayısındaki yaz-
ısında sertleştirerek sürdüren Şemseddin Yeşil, "büyük bağı, meş-
hur zalim, kopkoyu fasık olan melik-i adud" olarak nitelediği
Muâviye'yi beraat ettirmek için Hz. Peygamber'e yalan isnad edildi-
ğini, bunu yaparak da insanları akıl ve hikmet dini olan İslam'dan
soğuttuklarını ifade eder. "Katili, fasıkı, zalimi, piçi kendisine kardeş
yapan, İslam'ın esasını bozmakla" suçladığı Muâviye'nin vahiy kâtibi
olarak Cibril'in emriyle atandığı şeklindeki rivayetlerin asılsız oldu-
ğunu, Muâviye'ye avukatlık yapan kimselerin uydurulmuş sözleri
kudsi hadis diye naklederek onu beraat ettirmeye çalışmakla suçlar.
Bu nakillerin aksine Hz. Peygamber'in onu bağı, melik-i adud diye
nitelediğini savunan Yeşil, Muâviye'nin vahiy kâtibi olduğu iddiasının
da uydurma olduğunu ileri sürerek onun Mekke'nin fethinde, başka
çaresi kalmadığı için bir mevki elde etmek amacıyla müslüman oldu-
ğunu savunur. Sırf Hz. Peygamber'i gördü diye ona bir şey deneme-
yeceğine karşı çıkararak Hz. Peygamber'i gören kimsenin saltanat için
yüzlerce ev söndürmeyeceğini, binlerce can yakmayacağını, dini si-

¹⁰⁶ Şemseddin Yeşil, "Gafil Yaygarası Para Etmez İlmi Cevap Lazım," *Hakikat Yolu*
42 (4 Aralık 1947), 2.

yasete alet edip üç günlük dünyası için Kur'an'ı mızraklara takmayacağını ifade ederek muhataplarına "büyük bağı, koca katil" dediği Muâviye'yi beraat ettirmek için boşa uğraşmamalarını öğütler.¹⁰⁷

Yeşilzâde Mehmed Salih de buna paralel şekilde Muâviye'nin imanını sorgulayan bir tavır takınarak onun Mekke'nin fethinden sonra kılıç korkusuyla müslüman olduklarını söylediklerini, bu kimselerin şüpheli iman sahibi olduklarını ileri sürerek daha önce müslüman olmuş sahabe ile bir tutulamayacağını ifade eder.¹⁰⁸

Konuya yaklaşımı ve ilgili nakil ve rivayetlerin ilmi usullerle tenkit ve tahkikin esamesinin görülmemesi bir yana kullanılan üslup açısından da bir hayli sorunlu olan bu tartışma sürecinde meseleyi soğukkanlı şekilde mütalaa cihetine giden, ilmi niteliğe sahip, üslup açısından da hassas çok az yayının yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri o devirde Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti Azası olan Yusuf Ziya Yörükân'a (ö. 1954) aittir.

Yeşilzâde'nin "Açık Mektub"una cevap verdiği yazısında Yörükân, söz konusu mektubun ilmi bir açıklama ve öğrenilmesi istenilen bir soru şeklinde yazılmadığını, tuhaf ve gayri ciddi hitaplar içerdiğini belirterek 1300 yıl önce yaşanmış bir hadisenin yeniden kurcalanmasını hedefleyen bu mektuba İstanbul Müftülüğü'nün cevap vermesinin zaten beklenemeyeceğini aktarır. Bu yazıyı yazmasının yersiz gördüğü bu tartışmayı kabul ettiği manasına gelmediğini belirten Yörükân, aksine ilim usulünün icaplarını ve meselenin hakikatini açıklamayı ve lüzumsuz bir münakaşayı önlemek istediğini ifade eder. Ancak o, konuya geçmeden evvel açık mektup sahibi Yeşilzâde'ye birkaç soru soracağını belirterek bu mücadeleyi neden yeniden gündeme getirdiğini, meselenin aslında fakültelerde ilmi olarak tartışılabilirliğini ama neden vaazlarda, gazetelerde ve mektuplar yazarak her tarafa yaymaya çalışıldığını, bu tartışmayı sürdürmekte neden bu kadar ısrarcı olduğunu, Muâviye'ye sövüp saymanın neye yarayacağını, âlimler ve mutehassıslar arasında tartışılması gereken böyle nazik bir konuyu neden halk arasında yapıldığını ve bu-

¹⁰⁷ Şemseddin Yeşil, "Ayıptır Günahdır; İslama Leke Sürmeyiniz Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmayınız", *Hakikat Yolu* 43 (11 Aralık 1947), 2.

¹⁰⁸ Yeşilzâde, "Kimlere Eshap Denir?", 4-5.

nun sırrının ne olduğunu, sadece Muâviye ve ailesine değil onun saf- larında yer alan bir kısım sahabilere de lanet etmekten neyin amaç- landığını, tarihte olmuş bitmiş bir hadiseyi dini bir icapmış gibi gayri ciddi bir üslupla ulemadan cevap istemesinin gayesinin ne olduğunu sorarak eğer samimi olunur, ilmi usul dairesinde kalınarak sorular sorulur ise bu hadiselerin izahını yapacağını, bu nazik meselenin de ihtilaf ve iftirak zemini yapılmaması gerektiğini belirtir. Yörükân, Ye- şilzâde'nin kullanmış olduğu hadislerin nerelerden alındığına dair hadis usulüne uygun şekilde kaynağının verilmesi gerektiğini hatırlatarak bu türden gerek Muâviye'ye ilişkin gerekse de Hz. Ali'ye iliş- kin rivayetlerin çoğunun uydurma olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Yeşilzâde'nin başvurmuş olduğu kaynaklarda da bu türden uydurma rivayetlerin olduğunu hatırlatarak muhatabına hadis usulünün ku- rallarına uymadan, kaynak vermeden, araştırmadan ve sahih olup olmadığına da bakmadan rivayetleri sıralamanın ilim adamına yakış- mayacağını, netice olarak da naklettiği bütün hadislerin mevzu oldu- ğunu belirtir ve aceleyle kimseye sövüp sayılmamasını, ashaba tan edilmemesini öğütler. Hz. Ali ve ehl-i beyt hakkında aşırıya gidenlerin buna dair pek çok şey uydurduklarına dikkat çeken Yörükân, bunu yapmanın Hz. Ali ve ehl-i beyti sevmek olmayıp onlar hakkında iftira atmak olduğunu aktarır.¹⁰⁹

Kullanılan dil ve üslup açısından titiz kabul edilebilecek bir diğer yazı yine Yeşilzâde çevresinin Muâviye aleyhine yaklaşımını tenkit eden Mehmet Oruç'un "Bay Şemseddin Yeşil'e Cevap" adlı yazısıdır.

¹⁰⁹ Yusuf Ziya Yörükân, "İlme Ulemaya Açık Mektup Muharriri Salih Yeşil'e Ce- vap", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 2/88 (Aralık 1947), 2. Yörükân'ın bu yazısına Yeşilzâde de *Hakikat Yolu* dergisindeki yazısıyla cevap vermiştir. Bu cevabi yazısında Yeşilzâde, Yörükân'ı Atatürk'e yaranmak için Şerafettin Yalkaya ile birlikte camilere ayakkabı ile girmek, kanepelerde otur- mak, çalgı ile rüküsüz, secdesiz namaz kılmak için din inkılabı hakkında maz- bata hazırladığına göndermede bulunarak kendisinin buna iştirak eden "ke- pazelerden" olmadığını belirtip Yörükân'ın âlimliğine göndermede bulunur ("Bu kerre de Din İşlerinde azalık yapan Profesör Yusuf Ziya Yörükân Hocanın 88 sayılı İslam Türk Ansiklopedisi'ndeki Bâtınlık dedikodunamesine arzuları veçhile cahilane ve müzahî cevabnamedir", *Hakikat Yolu* 52 (12 Şubat 1948), 2-4). Ancak kendisiyle yapılan bir mülakatta Yörükân, söz konusu mazba- tayla kendisinin de adı geçen şahısların da bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Bu mülakat için bkz. "Dini İnkılâp ve İslâhat Hakkında", *İslâm-Türk Ansiklo- pedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 2/73 (1942), 9-10.

“Muhterem üstadım” hitabıyla başlayan yazısında Oruç, Yeşil’in Hz. Ali-Muâviye mücadelesi gibi zor bir meselede hüküm vermeye çalıştığını oysa bu hususta hüküm verecek kimsenin yeterli donanımına sahip olması gerektiğini belirterek bir tarafta seçkin bir sahabi olarak Hz. Ali öte tarafta vahiy kâtipliği yapmış Muâviye’nin bulunduğunu hatırlatıp Yeşil’in Muâviye’yi hürmetle anmaya karşı çıkmakla yetinmeyip lanete yönelmesinin asıl soruna yol açtığını ifade eder. Burada Oruç, Yeşil’in misyonerlik faaliyetleri gibi daha ciddi ve önemli sorunların bulunmasına rağmen bu konuyu gündeme getirmesini sorgulamaya davet ederken Muâviye’nin hiç olmazsa zahiri sahada İslamiyet’e bazı faydaları olduğunun inkâr edilemeyeceğini belirterek muahatabını şöhret esiri olmakla suçlar.¹¹⁰

Muâviye tartışmalarının alabildiğine sert devam ettiği süreçte özellikle *Ehli Sünnet ve Hakikat Yolu* dergilerinde bir yandan karşılıklı ithamlarla cevaplar vermeye devam edilirken bir yandan da Muâviye’yi tenkit ya da savunma mahiyetinde yazılar sürdürülür. Belli bir aşamadan sonra artık tekrar niteliğine dönüşen bu yazıların birinde Yeşilzâde, Yüce Allah’ın kendisini Hz. Peygamber’in ve evladı ile ashabının yolundan, muhataplarını ise ehl-i beytin katili olan Muâviye’nin dostluğundan ayırmamasını dileyerek Hz. Peygamber’in Muâviye için “ısırcı it” dediği halde muhataplarının onu ashabın büyüklerinden ve kıymetlilerinden saydıklarını belirterek tenkit eder. Onun müellef-i kulubtan olmasını, “şüpheli iman sahibi” olarak yorumlamayı sürdüren Yeşilzâde, Muâviye’nin “karnını doyurmak için Mekke’nin fethinden sonra Medine’ye gelip yedi ay kadar Hz. Peygamber’in civarında menfaat için dolaştığını” savunarak onun vahiy kâtibi ve ashab olarak nitelenmesini kabul edilemez bulur. Kur’an’da peygamber akrabalarına sevginin emredildiği halde muhataplarının “ehl-i beyt düşmanı olan Muâviye’ye hürmet etmeyenlerin piç olduğunu” söylediklerini belirterek Muâviye aleyhine peygamberden bu kadar çok nakil varken ona nasıl hürmet gösterilebileceğini ve nasıl “radiyallahu anh” denilebileceğini sorar.¹¹¹

¹¹⁰ Mehmet Oruç, “Bay Şemseddin Yeşile Cevap”, *Ehli Sünnet* 1/24 (12 Aralık 1947), 4.

¹¹¹ Yeşilzâde, “Muâviye Dedikodusunu Kapatın Son Söz Son Cevabımız”, 2-3.

Şemseddin Yeşil de Muâviye'nin yapıp ettiklerinin söylenmesi gerektiğini ancak kaynakların onun günahlarını örtbas ederek zalimlerin türemesine zemin hazırladığını savunarak Hz. Peygamberle birlikte olmanın ve sohbetinin manasını kavramadan onu dinlemenin kişinin işlediği günahları örtmeyeceğini ifade eder. Kendisinin herhangi bir kimseyi lanet etmeye davet etmediğini belirten Yeşil, Hz. Peygamber'in "ölülerinizi hayırla anın" hadisinin küfre, nifaka, zulme boyun eğin manasına gelmeyip "zalimi, bağıyi, katili, fasıkı, kopkoyu şakiyi" hayırla yad etmeyi emretmediğini aktarır. Muâviye'nin yaptıklarına ictihad süsü verilemeyeceğini bir kez daha aktaran Yeşil, aksine onun gizlice din perdesi altında müşrik dedelerinin intikamını aldığını savunarak dinin ehl-i beyte muhabbeti vacip kıldığı için bu bağının hürmet ve muhabbetinden vazgeçtiklerini, "büyük bağı, koca katil, muazzam zalim, geniş fasıkın zavallı gafil avukatları" dediği muhataplarına da önceki yazılarından geçtiği gibi Muâviye'yi beraat ettiremeyeceklerini ifade eder.¹¹²

Kendilerine yönelik Alevilik, Şiilik, Rafızilik suçlamalarından da rahatsız olan Yeşilzâde çevresi, buna yönelik yazılar da kaleme almışlardır. Yeşilzâde daha önce dikkat çekililen Yörükân'a cevabi yazısında kendisine yönelik Bâtınlık ve Şiilik suçlamalarını "fasid fikirli, para dinli menfaatperest yalancıların isnadları" olarak nitelerken kendisinin "zahiri, Şafii, zahid, nispeten Kadiri, Hüseyini, Ehl-i sünnet itikadlı" olduğunu belirtmektedir.¹¹³ Şemseddin Yeşil de ortada Alevilik, Şiilik, beşinci mezhep olmadığını belirterek muhataplarının bu ithamları, "vaktiyle dini siyasete ilk alet eden, hicap duymadan adi dünya için Kur'an-ı mübini mızraklara diktirerek kendisine siper yapan, İslam'da ilk mevzuatı istibdaiyenin vazı olan piç Ziyad'ı kendisine kardeş yapan Muâviye'den aldıklarını" söyler. Yeşil, Alevilik ve Şiilikle hiçbir ilgisi olmadığını belirterek ilk üç halifeyi övgüyle andığını ve kürsülerde de bunu dillendirdiğini beyan eder. Kendisine yö-

¹¹² Şemseddin Yeşil, "Sorduğumuz Suallere Cevap Veremeyip de Muğalata ile Hikâye Anlatan Şam Valisi Muâviye'nin Zavallı Müdafilerine Biçare Avukatlarına Son Bir Cevap Daha", *Hakikat Yolu* 44 (18 Aralık 1947), 4.

¹¹³ Yeşilzâde Mehmed Salih, "Bu kerre de din işlerinde azalık yapan Profesör Yusuf Ziya Yörükân hocanın", 3.

nelik fitne suçlamasına da karşı çıkan Yeşil, aksine fitnenin kaynağının “Muâviye’yi sevmeyen piçtir” diyerek camilerde ders yaptıklarını ileri sürdüğü kimseler olduğunu savunur.¹¹⁴ Kendisinin sadece çeşitli kaynaklarda Muâviye aleyhine yer alan nakilleri serdettiğini belirten Yeşil, muhataplarının kendisinden önce bu kadar büyük âlimler gelip geçmişken onların bütün bunları görmeyip bir tek kendisinin mi gördüğüne ilişkin soruya, bu âlimlerin de aslında bunları gördüklerini ancak söyleyemediklerini çünkü bütün saltanatların Muâviye’nin saltanatına dayandığını, onu sorumlu tutunca da millete intihab hakkı verileceğini, cumhuriyet idaresi ve demokrasi sisteminin başlayacağını, bunun da zalim idarenin işine gelmeyeceğini, bunun ancak laik cumhuriyetin hüküm sürdüğü bir vakitte gerçekleşebileceğini ifade ederek Muâviye’yi savunanların cumhuriyet aleyhtarı ve intihab ile meşveret karşıtı istibdat ve zalim idare taraftarı olduklarını savunur.¹¹⁵

Tartışmanın bir hayli sertleştiği bu zaman diliminde tansiyonu düşürmek ve yaşanacak tefrikanın zararlarına dikkat çekmek üzere Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952) tarafından 1948 yılı başında bir uyarı yazısı yazılır. Tartışmanın yarattığı kutuplaşmadan rahatsızlığı dile getiren Doğrul’un yaklaşımı, Muâviye savunusu yapan kesimlerle büyük ölçüde paralellik arz etse de temelde bu tartışmayı yersiz ve

¹¹⁴ Yeşil’in burada “hakkında *Ehli sünnet*’te yazılar yazan, köylere cerreye çıkan, memleket büyüklerine hakarettten dolayı da ceza alıp görevden el çektirilen Vaiz Abdülhalim” suçlamalarını yönelttiği isim Vaiz Abdülhalim Akkul’dur.

¹¹⁵ Yeşil, “Tezvirata, İftiralara Cevap!”, 6. Şemseddin Yeşil’in bu yazısının son kısmındaki ifadeler Muâviye tartışmasının yer yer bağlamından taşarak başka mecralara kaydığını göstermektedir. Benzer şekilde Yeşilzâde de Muâviye savunucularını irtica ve mürtecilikle suçlamaktadır. Yeşilzâde, Muâviye meselesinde kendilerine yapılan muhalefetin cumhuriyet kanunlarına aykırı olduğunu savunarak “irtica ajanları” şeklinde hitap ettiği muhataplarına kanuna hürmet çağrısı yapıp Muâviye için “halife-i müslimin” nitelemesinin kullanımını, “Muaviye meddahlığı” olarak anıp bundan vazgeçerek “hâkimiyet-i milliyeye saadetine hürmetkâr olmaya” davet eder. Muâviye’nin halife-i müslimin değil saltanat istibdadının ilk mucidi, bağı, asi, zalim ve katil olduğunu savunan Yeşilzâde, onu övmeye kalkışanların ise mürteci olduğunu ileri sürer (“Mürteci kara kuvvetlere iskatçılık delallığı yapmak zelim saltanatçı sahte hilafetçi güruhuna: istipdat ajanlığında bulunmak din mezhep namına minberlerde kürsülerde makamlarda saltanat mucidi Muâviyeyi medhe kalkışmak cumhuriyet kanununa hâkimiyeti milliyeye rejimine muhalefettir”, *Hakikat Yolu* 54 (26 Şubat 1948), 2-3.

tehlikeli bulmaktadır. Yazısında özellikle birlik vurgusu yapan Doğrul, yaşanmış olan hadisenin siyasi nitelikli, gelip geçici bir ihtilaf olduğuna dikkat çekerek buna dini bir mahiyet kazandırmaya kim-
senin haddi olmadığını belirtir. Kavganın din kavgası değil, siyaset ve kabile asabiyetinden türediğini ifade eden Doğrul, mezhebi taas-
subun olayı içinde çıkılmaz bir hale soktuğuna işaret ederek yapıl-
ması gerekenin hadisenin içinde yer almış olanların iyi hallerinin zik-
redilip hatalarının da Allah'a havale edilmesi olduğunu savunur.¹¹⁶

Ancak bu türden yazılar, yükselmiş tansiyonu düşürmede başarılı olamaz. Taraflar Muâviye tartışması üzerinden karşılıklı itham ve suçlamalarına 1948 yılı boyunca da devam ederler. Ocak 1948 başında Yusuf Ziya Çağlı, “Adana’dan Cevap Veriliyor: Biz Ashabdan Hiçbirisine Buğzetmekle Mükellef Değiliz” başlığıyla *Doğru Yol* dergisinde iki yazı kaleme alırken,¹¹⁷ Vaiz Osman Akfırat da aynı dergide 27 sayı devam eden yazı dizisiyle Yeşilzâde’nin açık mektubuna cevap verir.¹¹⁸

Başından beri Yeşilzâde çevresi tarafından özellikle sorular yönel-
timesine rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı, Muâviye tartışmalarının dışında kalmıştır. Devrin Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamid Akseki (ö. 1951) ile bu dönemde başta din eğitimi, mezhepler üzerinden yaşanan gerilim, Alevilik ve Şiilik meselesi ve Muâviye tartışmaları üzerine Eşref Edip tarafından yapılan mülakatta da Akseki genel ma-
lumat dışında doğrudan tartışmanın içine dâhil olacak bir ifade kul-
lanmaz.¹¹⁹ Ancak bu mülakat üzerine Yeşilzâde bir kez daha Ak-

¹¹⁶ Ömer Rıza Doğrul, “İslâm Birliğini ve Türk Birliğini Bozmağa Uğraşan Neşriyata Karşı”, *Selâmet* 2/34 (9 Ocak 1948), 6.

¹¹⁷ Özalp, *Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, 81.

¹¹⁸ Özalp, *Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, 81. Akfırat’ın yazılarına Yeşilzâde de *Hakikat Yolu* dergisinde (53 (19 Şubat 1948) cevap vermiş, onun bu cevabına ise Osman Akfırat (*Doğru Yol* 34 (5 Mart 1948, 3) ve Muharrem Zeki Korgunal (*Doğru Yol* 33 (27 Şubat 1948, 1-2) yazılarıyla karşılık vermişlerdir (Özalp, *Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, 97).

¹¹⁹ Mülakat için bkz. Eşref Edib, “Rafızilik, Batınlık, Alevilik hakkında Diyanet Reisi ile mülakat”, *İslam Türk Mecmuası*, 2/81 (Ocak 1948), 2-5.

seki'ye Alevilik, Şiilik, Hz. Ali'nin fazileti ve Muâviye'ye ilişkin nakillere dair sorular yönelterek cevap talep eder.¹²⁰ Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Yeşilzâde'nin sorularına herhangi bir cevap verilmez.

Muâviye savunusu yapan kesimler de DİB ve sorumlu kurumlara çağrıda bulunarak o sırada vaizlik yapan Şemseddin Yeşil'in görevden alınmasını isterler. İsim verilmemekle birlikte Yeşil'i kastettiği anlaşılan yazısında Musa Anter, sahabeye ve Muâviye'ye sövmekle suçladığı kişinin, imam ve vaiz olarak Diyanet'te hala çalışıyor olmasını eleştirerek halkın İstanbul müftüsü, Evkaf Müdürlüğü, Evkaf Genel Müdürlüğü, Evkaf Genel Müdürü, Diyanet İşleri Riyaseti'nin adım atmasını beklediğini belirtilir. Anter, kendisine imamlik ve vaizlik verilen şahsın Muâviye'ye saldırıda bulunduğunu belirtilip resmen Şii olduğunu ifade ederek onun Ehl-i sünnet'e imamlik yapamayacağını ve derhal görevden alınması çağrısı yapar.¹²¹ Aynı minvalde bir başka yazı da Abdurrahim Zapsu tarafından kaleme alınıp Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne seslenilerek Muâviye'ye ve sahabeye söven birinin görevden alınması gerektiği dile getirilir.¹²²

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın doğrudan muhatap olmadığı Yeşilzâde'nin meydan okumasına ve dâhil olmadığı Muâviye tartışmalarına daha önce içeriği verilen Yörükân'ın yazısını bir ölçüde Diyanet adına da değerlendirmek mümkün olsa da Yeşilzâde'nin soru yönelttiği Diyanet çevresinden ilk cevap, tartışmanın güçlü şekilde devam ettiği 1948 yılında devrin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) tarafından kaleme alınan *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları Hazreti Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar* adlı kapsamlı eserle verilmiştir. Eserin her ne kadar Bilmen tarafından Yeşilzâde'ye cevap olarak yazılmadığı belirtilse de doğrudan ilgili

¹²⁰ Yeşilzâde Mehmed Salih, "Din İşleri reisi Sayın Ahmed Hamdi Akseki'ye sitem ve minnetle karışık sualname, bu kerre Muâviye bahsini ortaya çıkarıp bize cevap yazdıran karalar, Yeşilin sözüne karışıp iftiraya kalkışmasınlar", *Hakikat Yolu* 51 (5 Şubat 1948), 2-3.

¹²¹ Musa Anter, "Cürüm Büyük Mesul Kim?", *Ehli Sünnet* 2/42 (15 Ağustos 1948), 9, 15.

¹²² Abdurrahim Zapsu, "Vakıflar Genel Müdürü Sayın Bay Hakkı Kamil Beşer'e", *Ehli Sünnet* 3/55 (1 Mart 1949), 2, <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16525/vakiflar-genel-mudurlugu-sayin-bay-hakki-kamis-beser-e>, erişim: 21 Ocak 2022).

çevrenin iddialarının ele alınmış olması, onun Yeşilzâde'ye cevap olarak yazıldığını göstermektedir. Açık bir Muâviye savunusu olarak değerlendirilmesi mümkün olan Bilmen'in eseri, içerik ve yaklaşım itibarıyla tenkide açık olmakla birlikte o dönemde ilmi usullerle kaleme alınmış yegâne eser olması açısından önemli olup Muâviye tartışmasına ilişkin literatürün klasikleri arasında yer almaktadır. Önsözünde son günlerde bazı matbuat sütunları ve risalelerde ashab hakkında kimi yanlış mütalaalar ve yanlış hükümler verildiğini gördüğünü, bunları yazarlardan bazılarının fikir ve kanaatlerinin doğru olup olmadığı hakkında ulema ve müftülüklerine de soru sormaya başladıklarını, bunları okuyup üzülen bazı kimselerin de bunlara cevap verilmesini istediğini belirten Bilmen, yazı yazar kimselerin sahabe hakkındaki sorularıyla bu sorulara dair kendi açıklamalarında samimi olmadıklarını, kendilerinin güya kesin ve kuvvetli şekilde vermiş olduğu hükümlere başkalarının da ikna olduklarını varsayarak bu türden sorular sorduklarını belirtmektedir. Bilmen, onların sorduğu bu sorularla yok yere bir tartışma kapısının açıldığını, bunun da münakaşa ve tefrikalara sebep olduğunu, bu nedenle de o sorulara cevap vermediklerini belirtir. Ancak sonrasında onların sorularına doğrudan cevap verecek bir tarz takınmaksızın sadece olayların gerçek mahiyetini ortaya koymak için ilmi içerikli bir eser yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir.¹²³

Bilmen, bu eserinde temelde meseleyi sahabe olgusu çerçevesinde ele almış olup sahabe arasında yaşanan ihtilafı ictihad olarak görmekte ve Muâviye'nin de girişimlerini bu çerçevede değerlendirmektedir. Bu sebeple Siffin bahane edilerek Muâviye'yi ya da başka bir sahabiyi tenkide karşı çıkmakta, ihtilaflardan el çekmeyi öğütlemekte ve bunu gündeme getirerek müslümanlar arasında tefrika sokulmasının tehlikelerine karşı uyarıda bulunmaktadır. Bilmen, Muâviye'nin imanını sorgulayan, yönetimini gayr-ı meşru sayan iddialara karşı çıkararak onun Hz. Ali'yi minberlerden lanetlediğini reddetmekte, Hz. Hasan'ı zehirlettiğine ilişkin iddiaların sabit olmadığını

¹²³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları Hazreti Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1948, 5-6.

belirtmekte, Yezîd'i veliaht tayinini de iyi niyetli bir girişim olarak değerlendirmektedir.¹²⁴

İlme ve Ulemaya Ait Açık Mektup eseri başta olmak üzere Yeşilzâde ve Şemseddin Yeşil'in vaaz ve yazılarında Muâviye ve savunucularına yönelik eleştiri ve ithamlarına yönelik kapsamlı bir reddiye olan Bilmen'in bu eseri, Yeşilzâde'nin tarafından *Ashaba Hürmet Sövenlere Lanet Peygamber Buyruğu* eseriyle cevaplandırılmıştır.

Kendisinin tenkit yönelttiği isimlerin sahabi olarak anılmasına karşı çıkan Yeşilzâde, müslüman oldukları andan itibaren Hz. Peygamber'in emrine itaat eden, evlatlarına hürmet gösteren ve diğer harplere katılan kimselerin ashab olma şerefine nail olduklarını belirtirken “saltanat hırsıyla ahdini bozan, isyan edip ashaba söven, ehl-i beyti, ashabı öldüren, öldürtenler katiiyen fasık, kâfir oldukları gibi bilerek zalimi koruyanlar da zalimdir, cehennem ehlidir” sözleriyle suçlamalar yönelttiği kimselerin bu şereften mahrum olduğunu savunur.¹²⁵ Muâviye'yi, anne ve babasıyla Hz. Peygamber'e yıllarca hakaret etmiş, Mekke'nin fethi günü kılıç korkusuyla müslüman olduğunu söylemiş, Şam valiliği esnasında da saltanat kurma arzusuyla Hz. Ali'ye isyan ederek harp açmış ve bu sebeple de binlerce müslümanın ölümüne sebep olmuş, Hz. Ali ve tarafdarlarına lanet okutmuş ve saltanatı zamanında da çok kimseyi öldürmüş biri olduğunu ifade eder.¹²⁶ Yeşilzâde cevap verdiği Bilmen'i, Muâviye taraftarı olarak niteleyip eserini de “uydurma hikayename” olarak anar.¹²⁷ Ashab diye methedilen Muâviye'nin “katil” ve Hz. Peygamber tarafından da “melik-i adudlukla yani ısırcı hükümdarlıkla” nitelendiğini belirterek pek çok kaynakta Muâviye'nin Şam valiliği zamanında kılıçla saltanat kurmak için para ile etrafına topladığı şakilerle Hz. Ali'ye isyan edip kan döktüğünü, camilerde kendisi ve para dinli hocalarının ona ve dostlarına lanet okuduklarını, Hz. Hasan'ı zehirlettiğini,

¹²⁴ Bilmen, *Ashab-ı Kiram*, 56, 85-86, 88, 92-94, 103-104, 132, 137-140.

¹²⁵ Yeşilzâde Mehmed Salih, *Ashaba Hürmet Sövenlere Lanet Peygamber Buyruğu* (İstanbul: Adil Ceylan Basımevi, 1948), 2.

¹²⁶ Yeşilzâde, *Ashaba Hürmet*, 3-4.

¹²⁷ Yeşilzâde, *Ashaba Hürmet*, 4-5.

ehl-i beyt dostlarından birçok müslüman ile bir kısım muhterem ashabı bilerek öldürdüğünü belirtir.¹²⁸ Bu sebeple muhataplarına kattileri methederek günaha girmemelerini öğütleyen Yeşilzâde, kaynaklardaki aktarımların şهادetine dayanarak Muâviye ve Amr b. el-As ile birlikte lanet ve katle iştirak edenlerin “kavlen müslüman amellen fasık ve kâfir” olduklarını ileri sürer.¹²⁹

Matbuata yansıdığı 1947 yılından itibaren karşılıklı sert eleştiriler ve ağır ithamlarla yürütülen Muâviye tartışmalarının başvuru kaynakları ve kullanılan rivayetler dikkate alındığında klasik literatürdeki tartışmaların bir devamı olarak görülmesi mümkün olsa da ifade ve üslup açısından bu literatürün bir hayli gerisinde olduğu söylenebilir. Sertlik düzeyi hemen hiç düşmeden 1948 ve bir ölçüde 1949’da sürdürülen tartışmalar bir süre sonra kısmen gevşemişse de sürmüş ve yoğun bir literatür üretmeye devam etmiştir.

3. Tartışmaların Sonraki Seyri

Yeşilzâde’nin başlatıcısı olarak görülebilecek Cumhuriyet devri Muâviye tartışmaları 1950’li yıllarda etkisini bir ölçüde yitirse de yayın faaliyeti sürmüş ve farklı içerikte metinler yazılmıştır.¹³⁰

1960’li yıllara kadar yer yer gevşemesine rağmen gündemde kalmaya ve çeşitli nitelikteki neşriyata konu olmaya devam eden tartışmaya 1964 yılında ise *Miftâhü’s-saâde* eseriyle Muâviye’ye yönelik

¹²⁸ Yeşilzâde, *Ashaba Hürmet*, 6.

¹²⁹ Yeşilzâde, *Ashaba Hürmet*, 6-7.

¹³⁰ Söz konusu yazılardan bazıları şunlardır: Esat Sezai Sünbüllük, “Ehl-i Beyti Sevmiyenlerin İmamı Tam Değildir...”, *Hakka Doğru* 6/151 (19 Ocak 1950), 3; Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi, *Kerbela Mezalimi-Müminler Ağlar Münafıklar Güler*, Adil Ceylan Matbaası, İstanbul, 1950; Yusuf Ziya Çağlı, “Peygamberimizin Ashabına Taarız”, *Sebilürreşad* 11/264 (Mart 1958), 223; Müellifi meçhul, *Kerbela faciasından evvel Şam’da halifelliğini ilan eden Muâviye’den Kayser Rum’un Kuran-ı Kerim’den sorduğu Muâviye’nin cevap veremediği 100 sual ve ayetleri ile cevaplar*, İstanbul: Ayyıldız Kitabevi, 1958; Yusuf Ziya Çağlı, “Peygamberimizin Ashabına Sövmek”, *Sebilürreşad* 12/293 (Mayıs 1959), 275; a. mlf, “Ashaba Sebb ü Şetim”, *Sebilürreşad* 12/296 (Ekim 1959), 333; Aziz Kondumer, “Peygamberimiz Efendimizin Ashabına Sövmek”, *Sebilürreşad* 12/296 (Ekim 1959), 334; Mehmet Süleyman Teymuroğlu, “Mesnevide Hazreti Muâviye”, *Hilâl* 1/12 (Ocak 1960), 14-15. Muâviye ile ilgili çalışmaların bu döneme ait bir listesi için ayrıca bkz. Adnan Demircan, “Cumhuriyet Döneminde (1923-2010) Emeviler Hakkında Yapılan Çalışmalar”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 9/17 (2011), 64-65.

sert eleştirilerde bulunan Muhammed İhsan Oğuz (ö. 1991) dâhil olmuş ve 1970'li yılların ortasına kadar kaleme aldığı metinlerle bu tartışmaların içerisinde yer almaya devam etmiştir. 1947'deki tartışmaların üslubu dikkate alındığında meseleyi ilmi usullerle ele almayı taahhüt eden Oğuz'un, bunu başarmış olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Miftâhü's-saâde eserinde Oğuz, sahabe arasındaki ihtilafın ictihadı hamledilmesine karşı çıkmakta yaşanan hadiseler göz önünde bulundurulduğunda bir ictihadın değil ancak saltanat hırsı, başa geçme arzusu ve başka duygulardan beslenen bir düşmanlıktan bahsedilebileceğini öne sürmektedir.¹³¹ Cemel ve Sıffin savaşlarının müsebbibinin Muâviye olduğunu savunan Oğuz, onun ve taraftarlarının isyancı (baği) olduğunu belirtip buna da “hakdan udul ile isyan ve serkeşlik eden güruh” manası vermektedir.¹³²

Muâviye'yi pek çok cinayetin de asıl sorumlusu olarak gören Oğuz, onun Muhammed b. Ebî Bekr'i katledip cesedini yaktırdığını, Haremeyn'e musallat ettiği Büsr b. Ertat'ın kadınları ve çocukları kılıçtan geçirdiğini ve Hz. Ali taraftarı 30 bin kişiyi katledip evlerini yakıp yıktığını, Hz. Ali ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in minberlerden lanetlemek üzere bütün valilere emirler gönderdiğini ve sırf buna karşı çıkması nedeniyle Hucr b. Adî'yi katlettiğini ve Hz. Hasan'ı zehirletmek suretiyle şehid ettiğini ifade etmektedir.¹³³ Ayrıca Ziyad'ı, “makasid-ı hainane ve caniyane-i haliye ve müstakbelesine hizmet için” nesebine kattığını,¹³⁴ Yezîd gibi birisini veliahd yaparak müslümanların başına musallat ettiğini, böylece öldükten sonra da fitne ve fesadı ile birlikte hıyanet ve cinayetini de sürdürdüğünü ve neticede Kербela gibi bütün müslümanların kalplerini sızlatan bir faciaya sebep olduğunu belirterek tenkit etmektedir.¹³⁵

¹³¹ Muhammed İhsan Oğuz, *Miftâhü's-saâde* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 2020), 385-388.

¹³² Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 396-400.

¹³³ Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 400-402.

¹³⁴ Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 402-403.

¹³⁵ Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 404-405.

Oğuz, Muâviye'nin işlediğini belirttiği bütün bu fiillerinin hakiki ictihadla izahının mümkün olmadığını, bunları kim işlerse işlesin Yüce Allah'ın şiddetli cezalandırmasını hakedeceğini, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmanın buna dair sorumluluğu ortadan kaldırmayacağını belirtir.¹³⁶ Oğuz, Muâviye'nin yaptıklarıyla Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunma şeref ve ayrıcalığını yitirdiğini, bu sebeple onun sahabeye ait hususiyetten hariç tutulması gerektiğini, aksi takdirde "ashabım hidayet yıldızları gibidir. Onlara iktida eden hidayete erer" hadisinin manasız kalacağını, oysa bunun imkânsız olduğunu, bu nedenle de Muâviye'yi şeref-i sohbet-i peygamberiden hariç tutmanın zaruri olduğunu savunmaktadır.¹³⁷ Oğuz, işlenen cinayetler ve yaşanan hadiselerin hakkullah ve hakk-ı resul ile sınırlı kalmadığını, sayısız kul hakkının da buna dâhil olduğunu, bu sebeple nasların ashaptan da olsa bu türden masiyet ve cinayetleri işleyenlerin cehennemde terbiye ve tathir olunacaklarını bildirdiğini ifade eder.¹³⁸

Oğuz'un Muâviye'ye yönelik oldukça sert ifadeler içeren *Miftâhü's-saâde* eseri Muâviye tartışmalarının bir kez daha alevlenmesine ve bu eser sebebiyle Oğuz'a bir kısım tenkitlerin yöneltilerek reddiyelerin yazılmasına neden olmuştur. Ilgazlı Hacı Baba diye meşhur olan Şeyh Ahmed Abduşoğlu (ö. 1975) Oğuz'un *Miftâhü's-saâde* eserine *Miftâhu's-şekâve* adıyla reddiye yazarlardan biridir. Eserinde sahabe arasındaki çekişmeden bahsedilmemesi ve hepsine hüsn-i zan beslenmesi gerektiğini belirten Abduşoğlu, Ehl-i sünnet'in bu ihtilafı ictihad olarak değerlendirdiğini ve bir sahabi olarak Muâviye hakkında kötü söz söyleyenlerin Hz. Peygamber'in huzurunda rezil rüsvay olacaklarını ifade etmektedir. Abduşoğlu, isim vermemekle birlikte Oğuz'u oldukça sert ifadelerle tenkit etmiş, onu fitneyi uyandırmakla suçlayıp Alevî ve Rafizîlere yaranmak ve eserine ilgi uyandırmak için

¹³⁶ Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 407.

¹³⁷ Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 407.

¹³⁸ Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 408.

ashaba saldırıda bulunmakla suçlamış, yazdıkları sebebiyle Ehl-i sünnet dışına çıkmakla itham etmiştir.¹³⁹

1960'lı yılların ortalarından 1970'li yılların ortalarına kadar ön plana çıkan Oğuz'un çalışmalarının yanı sıra bu dönemde Muâviye lehinde ya da aleyhinde farklı nitelikte pek çok eser yazılmış, Alevi çevrelerin de dâhil olduğu bu eserlerdeki tartışmalar 2000'li yıllara kadar belli aralıklarla devam etmiştir.¹⁴⁰ Son dönemlerde de yer yer

¹³⁹ *Miftâhu's-şekâve*'nin metni ve Şeyh Ahmed Abduşoğlu'na dair bilgi için bkz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Şeyh Ahmed Abduşoğlu (İlgazlı Hacı Baba)* (Ankara: Anıl Matbaa, 2004), 95-106. DİB Din İşleri Yüksek Kurulu da Oğuz'un *Miftâhü's-saâde* kitabının zararlı olduğuna ve okunmasının tavsiye edilmediğine dair bir karar almıştır (Abdulkadiroğlu, *Şeyh Ahmed Abduşoğlu*, 94).

¹⁴⁰ Bu dönemde yazılmış eserlerden bazıları şunlardır: M. Sait Çetiner, *Muâviye'nin Fahişe Anası ve Hazreti Hamza* (İstanbul: Orhan Mete ve Ort. Koll. Şti. Matbaası, 1965); P. M., *Hazreti Ali ve Muâviye Cengi* (İstanbul: Pak Neşriyat, 1965); Mehmet Akçayır, *Emevîlerin İlk Halifesi Muâviye'nin İslâm Âlemine İndirdiği Ağır Darbe ve Muâviye'nin Kimliği* (Samsun: Aksiseda Matbaası, 1968); M. Raif Ogan, *Muâviye Hakkındaki İddiaların Cevabı*, nşr. M. İhsan Erdin, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1972); Mahmut Ali Toptaş, *İslâm'ın Başbelası Kumaz Muâviye* (İstanbul: Tipo Basımevi, 1972); Mehmet Ali Derman, *Evlîyalar Şahu, İslam Tarihinden Bir Sayfa: İmam Ali ve Muâviye* (İstanbul: Üçler Matbaa, 1977); a. mlf, *Şam Valisi Muâviye: Ebu Süfyan'ın Oğlu* (İstanbul, 1978); N. B., *Hz. Ali-Muâviye Mücadelesi: Siffin Savaşının İcyüzü* (İstanbul: Şenyıldız Yayınevi, 1981); M. Rıza Görüş, "Onlar Karanlık Gecelerimizin Yıldızlarıdır", *Ribat* 64 (Nisan 1988), 33; Orhan Tutar, "İslam Tarihi Kitapları Üzerine", *Kitap Dergisi* 2/46-47 (Aralık 1990-Ocak 1991), 28; Oral Çalışlar, *Hazreti Ali-Muâviye Çatışması İslam'ın Doğuşu ve İlk Ayrılıklar* (İstanbul: Pencere Yayınları, t.y); Yazar yok, "Hz. Ali (ra) Muâviye İle Niçin Savaştı?", *Sur* 230 (Mayıs 1995), 13; Sadi Baba, *Emir Muâviye Sahabe mi? ve Ebu Talib'in İman Meselesi* (İstanbul: Birleşik, 1996); Ali Yaman, *Muâviye, Yezid, Hz. Hüseyin ve Kerbela* (İstanbul: Umut Matbaa, 1998); Mahmut Celal Özmen, "Sahabenin Adaleti Görüşüne Eleştirel Bir Bakış", *İktibas* 20/281 (Mayıs 2002), 30-32; Bahattin Bilhan, "Ebu Süfyan Oğlu Muâviye", *Nida* 67 (Ekim 2002), 24-25; İhsan Eliaçık, "İslam Tarihinde 'Muâviye' Fenomeni", *Özgün İrade* 39 (Temmuz 2007), 48; Ebubekir Sifil, "Sahabeye Saygının Aşınması ve 'Hakem Olayı'nın Aslı", *Rihle* 1 (Nisan-Haziran 2008), 90-94; Hayrettin Karaman, "Ashabın tamamı yıldızlar gibi midir?", (20 Ocak 2011), <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0684.htm> (erişim: 24 Ocak 2022); a. mlf, "Nassa karşı ictihad olmaz", (21 Ocak 2011), <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0685.htm> (erişim: 24 Ocak 2022); Ebubekir Sifil, "Hz. Mu'âviye", *Milli Gazete* (29 Ocak 2011), <https://ebubekirsifil.com/gazete-yazilari/hz-Muâviye/?philitte=%27> (erişim: 24 Ocak 2022); a. mlf, "et-Teftâzânî'nin Hz. Muâviye Hakkındaki İfadeleri", *Milli Gazete* (31 Ocak 2011), <https://ebubekirsifil.com/gazete-yazilari/et-teftazaninin-hz-Muâviye-hakkındaki-ifadeleri/>, (erişim: 24 Ocak 2022); Aydın Tonga, *Kapital İslam'ın Temeli Muâviye* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011); Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim'de Lanetlenen*

ivme kazanan Muâviye tartışmaları, çoğu popüler yayın niteliğinde olan kitap, dergi ve gazete yazısı ile internet sitelerindeki yazılarla sürdürülmüş olup günümüzde de bir kısım gruplar arasında önemli bir mesele olarak tartışılmaya devam etmektedir.

Bağlamını aşan ve bir kült haline gelmiş olan Muâviye b. Ebi Süf-yân, tarihsel süreçteki tartışmaların seyri dikkate alındığında bugün artık halife, emir, vali, sahabe olmanın ötesinde bir anlam ifade etmekte olup daha derin bir söylemi bünyesinde barındıran bir sembole dönüşmüş durumdadır.

Sonuç

Abbâsîler devrinde politik bir zeminde alevlendiği anlaşılan Muâviye tartışmaları, dinî-siyasî hareketlerin teşekkülüyle bazı mezhepler arasında çekişme mevzusu haline gelmiştir. Ehl-i hadis ile Şii gruplar bu tartışmanın önde gelen tarafları olarak dikkat çekmektedir. Her iki kitlenin bir arada yaşadığı Irak, Muâviye ile ilgili farklı nitelikteki hadiselerin cereyan ettiği bir bölge olmuştur. Bunun dışında Şiilerin etkinlik kazandığı belli dönemlerde Muâviye etrafında her iki grubun gerilim düzeyi yüksek tartışmalarına şahit olunmaktadır. Şiilerin daha çok sahabilere yönelik eleştirileri çerçevesinde olaya müdahil olan Ehl-i hadis dışındaki Sünnî kesimler ise nadiren Muâviye'ye özel olarak temas etmiştir. Bu yönüyle Muâviye tartışmalarının tarihsel süreçte büyük ölçüde Şiilerle Ehl-i hadis arasında yaşandığını söylemek mümkündür.

Ehl-i hadis çevreler diğer Sünnî kesimlere nazaran Şii eleştirilere karşı özel olarak Muâviye'yi savunan bir tutum geliştirmiş ve bu tu-

Soy (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2013); a. mlf, *Emevi Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebu Zer* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014); Baran Demir, "Hz. Muâviye Ashabın Perdesidir", *Baran* 496 (14 Temmuz 2016), 10; Ömer Faruk Korkmaz, "Ehl-i Sünnet Nazarında Hazreti Muâviye", <http://www.reddiyeler.com/detay.asp?haberID=715>, (erişim: 24 Ocak 2022); Hayrettin Karaman, "Muâviye'ye dil uzatma, mezhepsizlik, Hz. İsa ve Mehdi'nin gelmesini inkâr", (25 Kasım 2018), <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/1882.htm>, (erişim: 24 Ocak 2022); Murat Sarıcık, *Sorularla Hz. Muâviye* (Isparta: Hilal Ofset, 2019); Burak Kızıldaş, *Sahabe Kapısının Kulpu Emirü'l-Mü'minin Muâviye bin Ebu Süfyan* (İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2020).

tum, Şiîliğin görünürlüğünün arttığı dönemlerde doğru orantılı olarak güçlenmiş ve bu çerçevede geniş bir literatür oluşturmuştur. Söz konusu savunu literatüründe Muâviye'yi övücü pek çok rivayet nakledilmekte, onu tenkit eden rivayetlerle ona yönelik eleştiriler farklı gerekçelerle bertaraf edilmektedir. Burada Şiîlerin eleştirileri dışında Haricîlerin, Abbâsîlerin ve bazı Mu'tezilîlerin de tenkitlerine karşı Muâviye savunulmakta, hatta Hz. Ali'nin karşısında ona denk bir sahâbi olarak yüceltilmektedir. Bu savunu, Muâviye'ye yönelik tenkitler şiddetlendikçe tepkisel olarak artmış ve yer yer aşırı olarak nitelenebilecek biçimlere dönüşmüştür.

Tarihsel süreçte belli dönemlerde yer yer gevşemekle birlikte Muâviye etrafındaki tartışmalar son dönemlere kadar devam etmiştir. 1940'lar Türkiye'sinde de çeşitli nitelikteki neşriyatın önemli tartışma konularından olan Muâviye'ye ilişkin, lehte ve aleyhte çokça yazı kaleme alınmış ve önemli bir literatür oluşmuştur. Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınan Avlonyalı Süreyya Bey'in *Fetretü'l-İslam* ve Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı enbiya* eserlerinin başlıca kaynaklar olarak kullanıldığı anlaşılan Cumhuriyet devri Muâviye tartışmaları, karşılıklı itham ve suçlamalarla özellikle *Hakikat Yolu* ve *Ehl-i sünnet* dergileri etrafındaki geniş bir kitlenin katılımıyla uzunca bir süre devam etmiştir.

Karşılıklı sert eleştiriler ve ağır ithamlarla vaaz kürsüleri, gazete, dergi, risale ve kitaplar üzerinden sürdürülen bu tartışmaları, klasik kaynaklardaki içeriğin, düşük düzeydeki devamı olarak görmek mümkündür. Bu tartışma sürecinde, başını Yeşilzâde Salih Efendi ile Şemsettin Yeşil'in çektiği Muâviye karşıtları, Muâviye'ye yönelik başta Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetler olmak üzere hadis mecmualarıyla tarih, fıkıh, tefsir, kelim kitaplarında yer alan pek çok nakli kullanarak Muâviye'yi tenkit ederken Muâviye'yi sahâbi olduğundan hareketle savunanlar ise ona yönelik ithamlara karşı bir yandan yine Hz. Peygamber'in lisanından ona dair övgü içerikli nakillerde bulunurken öte yandan nispet edilen suçlamaları klasik kaynaklara dayanarak ret ve izah etmeye çalışmışlardır. Muâviye savunusu yapan söz konusu kesimler, onu tenkit eden Yeşilzâde çevresine göre daha geniş bir sosyal zemine sahip olmuşlardır.

Sert suçlamaların yapıldığı bu tartışmalarda, Muâviye'yi savunanlar onu tenkit edenleri genelde fitne çıkarmak, Ehl-i sünnet'ten olmamak, beşinci mezhep mensubu, Rafızı, Şii, Alevî, Batınî, Karmatî olmakla itham ederken Muâviye'yi tenkit edenler ise onu savunanları, yobaz, saltanatçı, sahte hilafetçi, cumhuriyet aleyhtarı, intihab ile meşveret karşıtı, istibdat ve zalim idare taraftarı, mürteci olarak nitelmişlerdir.

Karşılıklı ithamlara rağmen kendilerini Ehli sünnet ve muteber kaynaklara dayalı din anlayışının temsilcisi olduklarını savunan iki kesimin tartışmasına Diyanet İşleri Başkanlığı kurumsal olarak dâhil olmamakla birlikte kurum bünyesinde görev yapan kimi isimler genelde Muâviye savunusu yapan kesimlerin saflarında sayılacak şekilde tartışmaya dâhil olmuştur. Söz konusu isimlerce özellikle tartışmanın yersizliği, usulsüzlük, kaynak, ifade ve üslup gibi sorunlara dikkat çekilmiş ve nihai manada sahabe nesline yönelik haddi aşan ithamlardan sakınılması ve bu türden tartışmalar yerine müslümanların daha hayati sorunlarına yönelme çağrısı yapılmıştır.

Neredeyse her kaynağın aynı rivayetleri, aynı örnekleri, aynı kalıp ifadeleri kullanmış olmasına rağmen sürekli yeni isimlerin katılımıyla sürdüğü süren Muâviye b. Ebî Süfyân etrafındaki tartışmaların, günümüzde de dini gruplar arasında hala önemli bir ihtilaf ve tartışma konusu olduğunu ve daha başka gerilimlere yol açabilecek potansiyeli de bünyesinde barındırdığını belirtmek gerekmektedir.

Farklı bağlamlarını göstermesinin yanı sıra başvuru dildeki ifade ve üslup sorunlarını da tüm çıplaklığıyla ortaya koyan Cumhuriyet devri Muâviye tartışmalarının, aynı zamanda önemli bir yaklaşım ve yöntem sorununu da bünyesinde barındırdığı belirtilmelidir. Temelde siyasi nitelikli hadiselerin itikadî bir zeminde ele alınması, olayların dini ve akidevi bir ihlal olarak değerlendirmesi konuyla ilgili hemen her metinde müşahede edilen en önemli yaklaşım sorunudur. Rivayetlere başvurma ve onları kullanma biçimi de ilgili literatürde sıklıkla görülen bir diğer önemli problemdir. İlmî usullerin hemen hiç devrede olmadığı Cumhuriyet devrindeki bu tartışmaların, ifade ve üslubu ise diğer sorunları gölgede bırakacak bir düzeyde olup bundan çok az metin kendini koruyabilmiştir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. *Şeyh Ahmed Abduşoğlu (İlgazlı Hacı Baba)*. Ankara: Anıl Matbaa, 2004, 95-106.
- Abdülaziz b. Ahmed. *Müminlerin Emirine Yönelik Tutarsız Eleştiriler Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafası*. çev. Necmi Sarı. İstanbul: Üm-mülkura Yayınları, 2010.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı enbiya ve tevârîhi hulefa: Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. sad. Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Çile Yayınları, t.y.
- Ahvâzî, Ebû Ali Hüseyin. “Şerhu ikdi ehli’l-iman fi Muâviye b. Ebî Süfyân”. *Selâsü resail fi fadli Muâviye*. thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin. 87-145. İrbid: Müessesetü’l-Ham-made, 2000.
- Anter, Musa. “Cürüm Büyük Mesul Kim?”. *Ehli Sünnet* 2/42 (15 Ağustos 1948), 9, 15. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16305/curum-buyuk-mesul-kim>
- Avlonyalı Süreyya. *Fetretü’l-İslam*. İstanbul: Matbaa-i Artin Asadur-yan, 1325.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Akkul, Abdülhalim. “Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabi Resulullahtandır)”. *Ehli Sünnet* 1/21 (21 Kasım 1947), 1. Erişim: 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/15988/fitneye-luzum-yoktur-hazreti-muaviye-ashabi-resulullahtandir>
- Akkul, Abdülhalim. “Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabi Resulullahtandır)”. *Ehli Sünnet* 1/22 (28 Kasım 1947), 1. Erişim: 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16001/fitneye-luzum-yoktur-hazreti-muaviye-ashabi-resulullahtandir>
- Akkul, Abdülhalim. “Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabi Resulullahtandır)”. *Ehli Sünnet* 1/23 (5 Aralık 1947), 1. Erişim: 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16012/fitneye-luzum-yoktur-hazreti-muaviye-ashabi-resulullahtandir>
- Akkul, Abdülhalim. “Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabi Resulullahtandır)”. *Ehli Sünnet* 1/24 (12 Aralık 1947), 1. Erişim: 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16022/fitneye-luzum-yoktur-hazreti-muaviye-ashabi-resulullahtandir>
- Akkul, Abdülhalim. “Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabi Resulullahtandır)”. *Ehli Sünnet* 1/25 (19 Aralık 1947), 1. Erişim: 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16026/fitneye-luzum-yoktur-hazreti-muaviye-ashabi-resulullahtandir>
- Akkul, Abdülhalim. “Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muaviye ashabi Resulullahtandır)”. *Ehli Sünnet* 1/26 (26 Aralık 1947), 1. Erişim:

- 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16035/fitneye-luzum-yoktur-hazreti-muaviye-ashabi-resulullahtandir>
- Bediüzzaman Said Nursi. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007.
- Bediüzzaman Said Nursi. *Mektubat*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları Hazreti Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1948.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. “Benî Ümeyye Risalesi”. çev. İrfan Aycan. *İdeolojik Tarih Okumaları*. haz. İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez. 31-41. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Ceyhan, Adem – Elgeren, Fatma Şükran. “Osman Salahaddin el-Mevlevî’ye Ait Olduğu Sanılan Bir Eser: Nesrû’l-leâli Tercümesi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 29-84.
- Çınar, Fatih. “Nakşî-Hâlidî Şeyhi Hamza Nigari’nin İsteğiyle Yazılan Bir Ehl-i Beyti Müdafaa Risalesi: Risâle fi ta’n li-men hâlefe Ali radiyallahu teâlâ anh”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 125-150.
- Dalkıran, Sayın. *Ahmet Feyzi Çorûmî’nin el-Feyzû’r-Rabbânî’si Işığında Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Sünnet’in Şi’i Akîdesine Tenkidleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yayınları, 2017.
- Demir, Adem. *Muâviye b. Ebî Süfyan’a Yöneltilen Eleştiriler*. Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2021.
- Demircan, Adnan. “Cumhuriyet Döneminde (1923-2010) Emeviler Hakkında Yapılan Çalışmalar”. *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 9/17 (2011): 49-97.
- Dırâr b. Amr. *Kitâbu’t-tahrîş*. thk. Hüseyin Hansu. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Doğrul, Ömer Rıza. “İslâm Birliğini ve Türk Birliğini Bozmağa Uğraşan Neşriyata Karşı”. *Selâmet* 2/34 (9 Ocak 1948), 6. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/57622/islam-birliğini-ve-turk-birliğini-bozmaga-ugrasan-nesriyata-karsi>
- Dural, Osman Nuri. *Muâviye bin Ebî Süfyan’a Yöneltilen Eleştiriler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2007.
- Dündar, Muhammed Mücahid. “Ehl-i Sünnet’in Siyâsî Temâyülü Olarak Osmâniyye ve Osmâniler”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 91-119.

- Ehli sünnet, “İslamiyetin Esaslarını Kemiren Aleviliğin Yeşil Alevleri”. *Ehli sünnet* 1/20 (14 Kasım 1947), 1, 3. Erişim: 26 Ocak 2022. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/15976/islamiyetin-esaslarini-kemiren-aleviligin-yesil-alevleri>
- Garipoğlu. “Alevi ve Rafizilere Cevap”. *Büyük Doğu* 3/69 (24 Ekim 1947), 4. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/136363/alevi-ve-rafizilere-cevap>
- Garipoğlu. “Alevi ve Rafizilere Cevap-2”, *Büyük Doğu* 3/70 (31 Ekim 1947), 4. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/136378/alevi-ve-rafizilere-cevap-2>
- Garipoğlu. “Alevi ve Rafizilere Cevap-3”, *Büyük Doğu* 3/71 (7 Kasım 1947), 4. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/136407/alevi-ve-rafizilere-cevap-3>
- Garipoğlu. “Alevi ve Rafizilere Cevap-4”, *Büyük Doğu* 3/72 (19 Aralık 1947), 4. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/136439/alevi-ve-rafizie-cevap-4>
- Gevrekzâde Hafız Hasan. *H. Ali ve Muâviye Arasındaki Mektuplar*. nşr. Sadi Borak. İstanbul: Ses Yayınları, 1956.
- Güzel, Ahmet. “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari”. *Marife* 12/3 (2012), 43-68.
- Hakverdioğlu, Metin. “Mir Hamza Nigârî ve Süfyâniler”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 12 (2016), 115-137.
- Heytemî, İbn Hacer. *Tathîrül-cinân ve'l-lisân an selbi Muâviye b. Ebî Süfyân*. thk. Ebû Abdurrahman el-Mısri. Tanta: Dârü's-sahabe, 1413/1992.
- Hezayime, İsam Mustafa-Beni Yasin, Yusuf Ahmed. *Selâsü resâil fi fadli Muâviye*. İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000.
- Hilmizâde İbrahim Rifat. *Hazreti Osman Şehadeti*. Dersâadet: Bâbüali Caddesi'nde 38 Numaralı Matbaa, 1326.
- Hoca İshak Efendi. “Tezkiye-i Ehli Beyt”. *Hak Sözü'nün Vesikaları*, Haz. H. Hilmi Işık. 79-131. İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayınları, 2017.
- İbn Ebî'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah. “Kitâbu hilmi Muâviye”. *Selâsü resâil fi fadli Muâviye*. thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin. 39-58. İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah et-Türki. Kahire: Dâru Hecr, 1424/2003.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. “Muâviye b. Ebî Süfyân Hakkında İbn Teymiyye'ye Sorulan Sorular ve Cevapları”, çev. M.Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz. İrfan Aycan-M.Mahfuz Söylemez. 105-128. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. “Yezid b. Muâviye b. Ebî Süfyan Hakkında İbn Teymiyye’ye Sorulan Sorular ve Cevapları”, çev. M.Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*. Haz. İrfan Aycan-M.Mahfuz Söylemez. 129-142 Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. *Ashab-ı Kiram*. çev. Heyet. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1998.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *el-Avâsım mine'l-kavâsım*. thk. Muhibbüddin el-Hatib-Mahmud Mehdi el-İstanbuli. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1407/1987.
- İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2016.
- Kayaokay, İlyas. “Mensur Bir Maktel-i Hüseyin: Hilmî-zâde İbrâhîm Rıfatın Vak’a-i Dil Sûz-ı Kerbelâsı”. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 6/1 (2019): 50-68.
- Kılıç, Ünal. *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Makrîzî, Takiyyüddin. “Emevî-Hâşimî Çekişmesi”. çev. İrfan Aycan-Abdulhalık S. Bakır. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Haz. İrfan Aycan-M.Mahfuz Söylemez. 151-210. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Makrîzî, Takiyyüddin. *el-Mevâiz ve'l-itibâr*. thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavi. Kahire: Mektebetu Medbuli, 1998.
- Oğuz, Muhammed İhsan. *Miftâhü's-saâde*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2020.
- Oruç, Mehmet. “Bay Şemseddin Yeşile Cevap”, *Ehli Sünnet* 1/24 (12 Aralık 1947), 4. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16024/bay-semseddin-yesile-cevap>
- Öz, Asım. “Kabahatin Fazilete Dönüşmesi Avlonyalı Süreyya Bey”. *dunyabulteni*. Erişim: 14 Ocak 2021. <https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/kabahatin-fazilete-donusmesi-avlonyali-sureyya-bey-h166621.html>
- Özalp, Ömer Hakan. *Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Muâviye b. Ebî Süfyan şahsiyyetuhu ve asruhu*. İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2017.
- Sarı, Necmi. “Çevirenin Önsözü”. *Müminlerin Emirine Yönelik Tutarsız Eleştiriler Muâviye b. Ebî Süfyan Müdafası*. mlf. Abdülaziz b. Ahmed. 9-58. İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2010.
- Sekati, Ebu'l-Kasım Ubeydullah. “Fedâilu Muâviye”. *Selâsü resâil fî fadli Muâviye*, thk. İsam Mustafa Hezayime-Yusuf Ahmed Beni Yasin. 59-86. İrbid: Müessesetü'l-Hammade, 2000.

- Şenzeybek, Aytakin. “Hamza Nigâri’nin Farklı İslam Yorumlarına Yaklaşımı”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 429-444.
- Şeref, Salih. “Nefretle Karşılanan Bir Yazı”. *Doğan Güneş* 7 (Ekim 1947), 109. Erişim: 19 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/10626/nefretle-karsilanan-bir-yazi>
- Tanrıverdi, Mustafa. “Tel’in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu’tazîd-Billâh Örneği”. *Eskiye* 46 (2022): 269-303.
- Topbaşzâde, Ahmed Efendi İbn Mustafa el-Kadınhani. *Hidâyetü’l-mürtâb fî fedâilî’l-ashâb*. İstanbul: Daru’t-Tıbaatî’l-Amire, 1292/1875.
- Yeşil, Şemseddin. “Ayıptır Günahdır; İslama Leke Sürmeyiniz Kaş Yapım Derken Göz Çıkarmayınız”. *Hakikat Yolu* 43 (11 Aralık 1947), 2. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23540/ayiptir-gunahtir-islama-leke-surmeyiniz-kas-yapayim-derken-goz-cikarmayiniz>
- Yeşil, Şemseddin. “Gafil Yaygarası Para Etmez İlmi Cevap Lazım”, *Hakikat Yolu* 42 (4 Aralık 1947), 2. Erişim: 18 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23535/gafil-yaygarasi-para-etmez-ilmi-cevap-lazim>
- Yeşil, Şemseddin. “Sorduğumuz Suallere Cevap Veremeyip de Muğalata ile Hikaye Anlatan Şam Valisi Muaviye’nin Zavallı Müdafilerine Biçare Avukatlarına Son Bir Cevap Daha”. *Hakikat Yolu* 44 (18 Aralık 1947), 4. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23547/sordugumuz-suallere-cevap-veremeyip-de-mugalata-ile-hikaye-anlatan-sam-valisi-muaviye-nin-zavalli-mudafilerine-bicare-avukatlarına-son-bir-cevap-daha>
- Yeşil, Şemseddin. “Tezvirata, İftiralara Cevap!”. *Hakikat Yolu* 45 (25 Aralık 1947), 6. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23556/tevizirata-iftiralara-cevap>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Kimlere Eshap Denir? Fazilet Cihetiyle Bu Zatı Şerifler Kaç Kısım ve Kaç Tabakadır?”. *Hakikat Yolu* 43 (11 Aralık 1947), 4-5. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23541/kimlere-eshap-denir-fazilet-cihe-tiyle-bu-zati-serifler-kac-kisim-ve-kac-tabakadir>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Mürteci Kara Kuvvetlere Iskatçılık Delallığı Yapmak Zelil Saltanatçı Sahte Hilafetçi Güruhuna”. *Hakikat Yolu* 54 (26 Şubat 1948), 2-3. Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23632/murteci-kara-kuvvetlere-iskatcilik-delalligi-yapmak-zelil-saltanatci-sahte-hilafetci-guruhuna>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Sofuları Kışkırtmak İçin Zapsu Hocanın Ehli Sünnet Mecmuasında Açtığı Muaviye Dedikodusunu Kapatın Son Söz Son Cevabımız”. *Hakikat Yolu* 44 (18 Aralık 1947), 2-3.

- Erişim: 20 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23545/sofulari-kiskirtmak-icin-zapsu-hocanin-ehli-sunnet-mecmuasinda-actigi-muaviye-dedikodusunu-kapatan-son-soz-son-cevabimiz>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Tenkit İletine Duçar Olan Zavallıları Tedavi”. *Hakikat Yolu* 40 (20 Kasım 1947), 2. Erişim: 18 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23519/tenkit-iletine-ducar-olan-zavallilari-tedavi>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Ehli Sünnet Dedikodu Namesinin Yirmi Sayılı Nüshasındaki ‘Aleviliğin Yeşil Alevleri’ Başlıklı Hezyan Nameyi Yazan Zavallıya: Son Söz Son Nasihat Olarak Şunu Söyleyirim”. *Hakikat Yolu* 41 (27 Kasım 1947), 6, 8. Erişim: 16 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23532/ehli-sunnet-dedikodu-namesinin-yirmi-sayili-nushasindaki-aleviligin-yesil-alevleri-baslikli-hezyan-nameyi-yazan-zavalliya-son-soz-son-nasihatarak-sunu-soylerim>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Bu kerre de Din İşlerinde azalık yapan Profesör Yusuf Ziya Yörükân Hocanın 88 sayılı İslam Türk Ansiklopedisi’ndeki Batınlık dedikodunamesine arzuları veçhile cahilane ve müzahi cevabnamedir”. *Hakikat Yolu* 52 (12 Şubat 1948), 2-4. Erişim: 27 Ocak 2022. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23616/bu-kerre-de-din-islerinde-azalik-yapan-profesor-yusuf-ziya-yorukan-hocanin-88-sayili-islam-turk-ansiklopedisindeki-batinlik-dedikodunamesine>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. “Din İşleri reisi Sayın Ahmed Hamdi Akseki’ye sitem ve minnetle karışık sualname, bu kerre Muaviye bahsini ortaya çıkarıp bize cevap yazdıran karalar, Yeşilin sözüne karışıp iftiraya kalkışmasınlar”. *Hakikat Yolu* 51 (5 Şubat 1948), 2-3. Erişim: 27 Ocak 2022. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/23607/din-isleri-reisi-sayin-ahmed-hamdi-akseki-ye-sitem-ve-minnetle-karisik-sualname>
- Yeşilzâde Mehmed Salih. *Ashaba Hürmet Sövenlere Lanet Peygamber Buyruğu*. İstanbul: Adil Ceylan Basımevi, 1948.
- Yeşilzâde Mehmed Salih. *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1947.
- Yeşilzâde Mehmed Salih. *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup*. İstanbul, Tecelli Matbaası, 1947.
- Yörükân, Yusuf Ziya. “İlme ulemaya açık mektup muharriri Salih Yeşile cevap”. *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 2/88 (Aralık 1947), 2. Erişim: 18 Aralık 2020. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/61113/ilme-ulemaya-acik-mektup>
- Zapsu, Abdurrahim. “Vakıflar Genel Müdürü Sayın Bay Hakkı Kamil Beşer’e”, *Ehli Sünnet* 3/55 (1 Mart 1949), 2. Erişim: 21 Ocak 2022.

<https://katalog.idp.org.tr/yazilar/16525/vakiflar-genel-mudurlugu-sayin-bay-hakki-kamis-beser-e>

Zeyyat, Habib. "Abbâsiler Döneminde Muâviye Taraftarlığı". çev. Muhammed Mücahid Dündar. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2013), 175-182.

Extended Summary

Criticism of Mu'awiya b. Abi Sufyan began during his first governorship of Sham. These criticisms, stemming largely from religious sensitivities, were voiced by companions such as Abu'l-Darda (d. 32/652), Abu Dharr (d. 32/653), and Ubada b. al-Samit (d. 34/654). It can be said that these criticisms were especially symbolized in the person of Abu Dharr. However, the criticisms against Mu'awiya increased even more in the following period and expanded to include many of his applications.

In addition to some of his practices during his rule, the murder of Hudjr b. 'Adi al-Kindi (d. 51/671), the poisoning of Hasan b. Ali b. Abi Talib (d. 49/669) and Abd al-Rahman b. Khalid b. al-Walid (d. 46/666), the cursing of Ali b. Abi Talib, and the appointment of Yazid b. Mu'awiya as heir-apparent are the leading reasons for criticism against Mu'awiya. These criticisms were expressed loudly, especially with the power of the Abbasids. The anti-Umayyad policies of the Abbasids led to the writing of some texts against Umayyad and Mu'awiya. However, this situation also revealed the support of Umayyad and Mu'awiya as a reaction. In this process, the supporters of Umayyad wrote fadila (pl. fadail) (an excellent quality, virtue) type texts about Mu'awiya and tended to defend him through narrations (riwaya).

The works named *Fadailu Mu'awiya* (Virtues of Mu'awiya) can be described as the first Mu'awiya defense texts written in this manner. There are also many narrations (riwaya, hadith) attributed to Prophet in such texts for and against Mu'awiya. In these narrations in favor of Mu'awiya, it is mentioned that he was a distinguished companion, that he was a writer of the revelation, that he was a jurist, that he was the Mahdi, and that he was a paradise. In the negative narrations, it is mentioned that he belongs to an evil family, that he is cursed, that he is prevented from coming to power, that he did not believe in Islam wholeheartedly and that he is in hell.

The advocate of Mu'awiya, which was carried out by a limited number of Umayyad supporters at first, expanded its social base over time with the influence of anti-Umayyad sects such as Mu'tazila and Shia. In this process, those who advocated Mu'awiya by writing works

against Mu'tazili and Shiite claims were members of Ahl al-Hadith. The advocate of Mu'awiya, of which hadith literature is a significant part, has become the main discussion topic of Shiite groups and Ahl al-Hadith groups over time. On the other hand, Maturidis and Ash'aris, who represent the main structure of the Ahl al-Sunna, were contented with just advocating the general companions. Members of both sects rarely engaged in a special advocate of Mu'awiya, such as Abu Bakr, 'Umar, 'Othman, 'Ali, 'A'isha.

Discussions around Mu'awiya, which were sometimes intensified and sometimes weakened by the influence of social and political events, continued uninterrupted. These discussions, which came to the fore for various reasons in the last periods of the Ottoman Empire, were continued through texts of different nature. These texts, which include examples of pro and con approaches, are the continuation of the discussions in the classical period. Gevrek-zade Hasan Efendi (d. 1801), Topbash-zade Ahmad al-Kudsi (d. 1889), Ahmad Djewdet Pasha (d. 1895), Suraiya Beg Vlora, Hilmi-zade Ibrahim Rifat (d. after 1910) and Badi al-zaman Said Nursi (d. 1960) are some of the names who touched upon the discussions around Mu'awiya in their works during this period.

In Republican Turkey, Mu'awiya has been one of the important topics of discussion in religious publications from the late 1940s to the 1970s. It is possible to see these discussions, which are carried on through sermon pulpit, newspapers, magazines, epistles, and books with harsh criticism and heavy accusations, as a continuation of the content in classical sources. These discussions, which continued for a long time with the participation of a large audience, although they were generally held around the phenomenon of Mu'awiya and the companions, undoubtedly include other issues as well.

Yeshil-zade Mehmed Salih Efendi (d. 1954) initiated the discussions around Mu'awiya, which continued for a while from 1947 to the end of the 1950s, and even in the 1960s and 1970s. These criticisms of Yeshil-zade, supported by his disciple Shams al-din Yeshil with his preaching and writings in the journal *Hakikat Yolu* (Truth Road), created a comprehensive discussion platform. Especially Yeshil-zade's short treatise, *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup* (Open Letter to Science and Scholars), is one of the most discussed texts around it. In this work, Yeshil-zade, who quoted the narrations against Mu'awiya in various sources, demanded answers from scientific circles, especially The Presidency of Religious Affairs.

While The Presidency of Religious Affairs preferred to stay out of this discussion, many people from different circles responded to Yes-

hil-zade's claims with their writings. *Ehli Sünnet, Doğan Güneş, Büyüük Doğu, Muhitülmaarif, Doğru Yol, Sebilürreşad, Hilal* are the leading journals in which such response articles are written. In this respect, those who advocated Mu'awiya had a wider social base than those around Yeshil-zade who criticized him.

Both groups made heavy accusations and harsh criticisms of each other in their writings. In these writings, opponents of Mu'awiya criticized him for using many narrations in Hadith literature and History, Fiqh, Tafsir, and Kalam books. Those who defended Mu'awiya based on his being a companion, on the one hand, praised him concerning the Prophet, on the other hand, rejected the accusations against him based on classical sources.

In these discussions where harsh accusations were made, those who defended Mu'awiya accused those who criticize him as a provocation, not being a member of Ahl al-Sunna, being a member of the fifth sect (i.e. Shi'i), Rafidi, Shi'i, Alawi, Batini, and Karmati. Those who criticize Mu'awiya described those who defended him as bigoted, supporters of the sultanate and false caliphate, anti-republican, anti-election, supporters of despotism, and reactionary.

The Presidency of Religious Affairs did not participate institutionally in the discussion of the two groups, who consider themselves the representatives of Ahl al-Sunna and the understanding of religion based on reliable sources. However, some names within the institution were included in this discussion, generally being counted among those who advocate Mu'awiya. Yusuf Ziya Yörükán (d. 1954), who was a member of the Advisory Board of The Presidency of Religious Affairs at that time, and 'Umar Nasuhi Bilmen (d. 1971), who was the Mufti of Istanbul, are among these names. These names especially drew attention to problems such as the futility of discussion, methodlessness, source, expression, and style. Finally, it is recommended to avoid accusations against the generation of companions and to stay away from such discussions.

The discussions, which were intensified once again in the 1960s with Muhammad Ihsan Oghuz's (d. 1991) criticisms of Mu'awiya, were partially relaxed in the mid-1970s. However, these discussions continued at intervals until the 2000s, with works written in different qualities for or against Mu'awiya. The discussions around Mu'awiya, which have gained momentum in recent times, are continued with many popular articles in books, magazines, newspapers, and internet sites. Mu'awiya b. Abi Sufyan continues to be discussed as an important issue among some groups today.